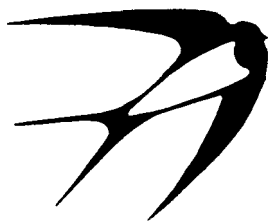

FICZAY DÉNES

Aradi krónika

AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET KÖNYVE

FICZAY DÉNES
Aradi krónika

EZ A KÖNYV A KÖLCSEY EGYESÜLET EZERKILENC SZÁZ-
KILENCVENHETEDIK ÉVI MÁSODIK IRODALMI
KIADVÁNYA; KÉSZÜLT A LUTHERANIUM
NYOMDÁBAN 500 SZÁMOZOTT
PÉLDÁNYBAN. ARADON
SOROZATSZERKESZTŐ:
PÁVAI GYULA

Ez a . . . *130* . . . számú példány.

fiat

FICZAY DÉNES

ARADI KRÓNIKA

*

**ADY, „A HOLNAP” ÉS
„A NYUGAT” ARADON**

*

**A HELIKON ÍRÓI
ARADON**

AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET KÖNYVE

1997

Előszó

Nagy adóságot törlesztünk azzal, hogy végre megjelentettük ezt a könyvet. És az adóság kettős. Mindannyian tartozunk lelkiismeretünknek, azzal hogy ne hagyjuk Ficzy Dénes hagyatékát a múlandóságnak. Rengeteg írása marad még hátra, de hirtelen távozása az öröklétbe nem engedte, hogy rendezze munkáit. Még halála után sem lehetett szó arról, hogy valamit is gyűjteményesen kiadhassunk, hiszen 1985-öt írtak s a kemény kéz politikája meg érvényesebbé vált, sőt keresték is kézíratait az illetékesek, szerencsére nem jutottak hozzá. Most három olyan Ficzy-írást szedtünk egy csokorba, ami valamikor nyomtatásban is napvilágot látott. Természetesen a kiadott és a hagyatékban őrzött anyag kiegészíti egymást, hiszen az akkori körülmények között minden mondatot többször is átfésültek, nem tartalmaz-e valami olyasmit, ami nem egyezik az épp érvényben lévő párt és kormányhatározatokkal. Végülis 1990-ben érkezett volna el az ideje, hogy kiadjunk valamit, de pénzhiány miatt a Havi Szemle is csak négy számot ért meg teljes formában, a politikusokat pedig a saját helyezkedési esély inkább érdekelte, mint a kulturális hagyományok mentése és őrzése. És eltelt néhány esztendő. Egyesületünk, bár örökös pénzhiánnyal küszködik, támogatókat igyekezett találni. Talált is, de Ficzy tanítvány csak kevés akadt közöttük. Végülis megtörtént amit vártunk, sok jó ember támogatásával megjelenhet egy kötetben három írás, amely tartalmánál és terjedelménél fogva is közös kötetbe kívánczik.

Az Aradi Krónika 1971-ben jelent meg folytatásokban a marosvásárhelyi Igaz Szóban/ ma Látó/ A körülmények úgy hozták, hogy az eredeti kéziratból elég sok ki kellett maradjon. Ezt a szerző is tudta, mert már 1972-ben újragépelte az eredeti példányt, be is köttette, s még ezen is dolgozott még halála előtt négy hónappal is, ahogy ezt az egyik sorközi bejegyzés keltezése bizonyítja. Lapalji és lapszéli feljegyzések egész sorával látta el a gépiratot. Sőt a tiszta hátlapokra is számtalan bejegyzést írt. A pótlások számos új adatot is tartalmaztak, s nem hiszem, hogy az elmúlt tíz esztendő rontott volna valamit is a hitelükön.

Minden jel arra utal, hogy komolyan foglalkoztatta a valamikori kötetben való megjelentetés gondolata.

Az írásművet, műfaját tekintve, a legújabb Magyar Irodalmi Lexikon esszének nevezi. Szerintem, az elnevezés megközelíti de mégsem fedi teljes méretében a valóságot. Több mint esszé, valahol az esszé és a dokumentumriport között helyezhető el. Krúdy módszerére emlékeztet az idősíkok variálása, hiszen nemhiába választotta Szindbádöt szellemi kísérőnek a szerző, aradi barangolásai közben. Vele kalandozza végig a város irodalmi és társadalmi érdekességeit, járja be sötét kapualjait, de bekukkant tágas udvaraira, és közben a mese szálán tér vissza a múltból a jelenbe és sejteti a jövőt. Nem márványból és gránitból, de az emberi szóból állít örök emléket szíve legnagyobb szerelmének „Városának” amelynél szebb és csodálatosabb nem létezett számára.

Magyarázó jegyzeteket nem fűzünk az íráshoz, csak néhány lapalji utalást használtunk. A sorközi, lapszéli és egyéb későbbi megjegyzéseket az odaillő sorközbe ékeltük zárójelekben, mellékelve az író keltezéseit is. Így legalább mindenki számára világossá válik, hogy szinte az utolsó percig foglalkoztatta krónikája Ficzy Dénest, aki Aradon született, és végezte a középiskolát, Kolozsvárott volt magyar-olasz szakos egyetemi hallgató s közben lektorálta az Erdélyi Helikont, majd 1945-ben hazatért szülővárosába és harminchét évig tanított abban a középiskolában, amely valamikor Katolikus Gimnázium volt s most Csiky Gergely nevét viseli. Közben kutatott, keresett mindent ami Aradhoz fűződik, hazai és külföldi lapok munkatársa volt, megfigyelték, meghurcolták, a hatvanas évek derekától állandóan sakkban tartották de tudását nem tudták elvenni, lelkét nem tudták megtörni. Csalatkozott kollégákban, barátokban, tanítványokban de töretlen hitben kitartott a népek és nemzetek testvérisége mellett nem az internacionalizmus, de az egyetemes műveltség és humanizmus jegyében.

A kötet másik két írása a Nyelv és Irodalomtudományi Közleményekben jelent meg, különnyomat formájában is és szervesen egészíti ki a Krónika romantikus hangulatát a dokumentum józan észérveivel. Az egyik tanulmány Ady és a

Holnaposok 1909-es novemberi fellépését foglalja össze gazdag sajtódokumentáció alapján, a másik pedig ugyanezzel a módszerrel az Erdélyi Helikon munkatársainak aradi estjét, s az azt követő kommentárokat közli. Mindkét anyag doktori disszertációjában is helyet kapott, de a disszertáció befejezetlen maradt, hiszen íróját annyira komolyan akadályozták a befejezésben, hogy abban a helyzetben egy tárgyilagos, objektív irodalomtörténeti munkát szinte lehetetlen volt elvégezni, különösen ha a tárgy irodalmi-helytörténet és adatai nem tükrözik a hivatalos álláspontot.

Ficzay Dénes életműve nemcsak e három írásból áll. Kiadót keres Az aradi utcanévek története, A vértanúk sírja c. befejezett és bekötött dokumentumgyűjtemény. De hiába, csak állunk és várjuk a jobb kort, amikor egy emberélet munkája végülis megkapja a méltó elismerést.

Meglepetést is szántunk az olvasónak. Ezzel a kötettel folytatni szeretnénk a ma már ritkaságszámba-menő Fecskés Könyvek sorozatát amiben 1943 és 1944 között öt különböző mű jelent meg a fecske címke alatt. Mi most Isten segítségével folytatva a Kölcsény Egyesület hagyományát, útjára bocsátjuk az új sorozatot, ennek folytatóját. Technikai okok miatt az első fecske Olosz Lajos könyve volt. Természetesen már a következőre is gondolunk mert hiszünk az emberi összefogásban, hiszen ez a könyvecske is annak eredménye. Haász Agnes tanárnő végezte a szedést, Tóthpál Béla evangélikus lelkész tördelte, míg a képek Gagyí Pálffy László fotóművész munkái. Az anyagi támogatók között ott van az aradi Művelődési Felügyelőség, a kaposvári Kapos TV. részéről Varga István, az Aradi Evangélikus Egyházközség, valamint Berecz Gábor, a Wiezer alapítvány, az Orosz család és az Infoprint kft.

Sok akadály volt amíg egyáltalán nekifoghattunk, közben még több is jött. De megtörtént. Kispéldányszámban nyomtuk mert elsősorban egyesületi tagjaink igényét szeretnénk helyi kiadvánnyal biztosítani, de az utánnyomás lehetősége fennáll -ha további segítséget kapunk.

Pávai Gyula

ARADI KRÓNKA

Vallomás

Spectator emlékének

Több mint harminc éve írok és igazából egyetlen témám volt; Arad. A szülővárosom.

Hogy is kezdődött? Gimnazista voltam még és az aranyló aradi őszben költőnek készültem. /Verspályázaton pénzzutalmat is nyertem!/ És akkor egy barátomtól régi Helikonokat kaptam. Különös, új világ tárult fel előttem. De a csodák csodája Spectator Arad című tanulmánya, pontosabban városképe volt. Emlékszem, napokig nem tudtam betelni ezzel a különös, furcsa írásművel.

Aradról szólt, a városomról és több volt mint történelem. A város szellemi arculatát rajzolta meg a nagy Spectator.

És attól a pillanattól kezdve célja, s nem túlzás, rendeltetése volt az életemnek; mindent megismerni, amit Aradról leírtak!

Aztán a kolozsvári évek következtek. Vargabetűk és irodalmi elkalandozások. Novellák, tanulmányok, és családok... Az ismeretség Kelemen Lajossal. /Bátran a nagy jelzőt is odaírhatnám./ Egy város áldozatos rajongóját, lázas, lobogó öreg szerelmesét ismertem meg! /Külön tanulmányt érdemelne, hogy Lajos bácsi mennyi emberséget vitt apró, izgalmas, hol romantikus, hol vaskosan realista városnéző sétáiba/. Természetesen, közben „hűtlenkedtem” is. Kacsintottam a rögzös kritikus pályára felé és bőségesen faltam a történelmet.

Szemem láttára, azokban az években született meg a „szerelmes földrajznak” nevezhető, az esszé és magas igényű riport határait súroló műfaj. Ezekből, mindből felszippantottam valamit.

Utána, a sors különös kegye folytán, újra visszakerültem Aradra.

Nehéz, most utólag is, rögs évek voltak. De mindenre volt mákony, feledés: Arad.

Az ifjúkor álmai, most negyedszázad után, sokszor bohókásaknak tűnnek. De álmok, vigasztalók, feledtetők voltak a maguk idejében.

Az élet minden ádázsa ellen ott volt a könyvtár és a levéltár, a két áldott békesziget.

Hideg telekben vacogtam a jeges nagy olvasóban és tikkasztó nyarakon ábrándoztam egymagam a hűs levéltárban. Az ódon fóliánsok mindenre válaszoltak és a porlepte pergamenek a hűnél is hívebb barátaim lettek. Az őszi eső hányszor kopogott a nagy olvasó ablakain és hányszor dült kinn tavaszi vihar. Benn csend volt és álmok és szépségek és csodák... Régen volt emberekkel beszéltem és ódon házak féltett titkát fürkésztem. Elfeledett utcákban jártam és régen volt aradiak életét éltem újra.

Közben elmúlt az ifjúság. Az alkotó férfiévek jöttek, de a rajongás, a csodálat nem lankadt. /És a tanítványaim, most barátként, sokszor mellettem ülnek a kutatóasztalnál/.

Voltak, nem tagadom, nehéz, keserű óráim. Vakság, irigység, vicinális szellem és miegymás gáncsokodott. De a

délután és az éjszaka, a szelíd aradi holtak és a biztató jövő az enyém volt.

Végtelen séták egy igazi tanítvánnyal, akit a folytatásomnak szántam, és aki elhagyott, mert talán szűknek látta az aradi mikrokozmoszt. Egy-egy rokonlelkű barát, és sok-sok egyszerű ember, aki hitt bennem és aki együgyűen, de érző szívvel - támogatott.

Az évek, igen, elröppentek és nem sajnálom a magányos órákat, az elfutott időt.

Közben nevet is kapott, amit műveltem. Helytörténetnek nevezték el és művelték, művelgették, ki pénzért, ki hírért vagy egyébért. De mire ez elkövetkezett, már a magam útján jártam, szilárdan, néha konokul, de sok-sok szeretettel mindenki iránt, akit a városom érdekelt, /és talán nem érdektelen, hogy volt pillanat, amikor az egyetemi indexemet kényszerültem fölmutatni, hogy a fűgén osztogatott „kontár”, „dilettáns” és egyéb építétonokat elhessegessem/.

Elmúlt ez is! És újabbak jöttek, ferdeségek, torz lelkek torz marásai, de hiába. Az alkonyat az enyém maradt és az ódon házak nekem tárták ki minden titkukat. Hírnév? Igen, ez úgy magától jött. Ezt az évek hozták meg. Anyagi haszon? Nem, ez határozottan elkerült. De a kisemberek, a dolgozók szeretete mindenütt ott volt, ahol megfordultam. Telefonok, ha előbukkant egy-egy régi könyv, naiv tanácsok, hogy „még mivel foglalkozzam” és nagy-nagy emberi érdeklődés.

Charles Péguy a műveiben felsorolja a nyomdászokat, akik

életre segítették a munkáját. Én a könyvtárosok és levéltárosok, a hivatalsegédek és kezelők himnuszát szeretném egyszer megírni! Megérdemelnék!

A hosszú séták ma új, tömbházas negyedekbe visznek. Új városrészek nőnek ki a földből. Az ember művei. Azé az emberé, akinek a múltját és jelenét kutatjuk és a jövőjét szolgáljuk.

UTAZÁS AZ ÉJSZAKA MÉLYÉRE

Szindbádnak, az elmúlt éjszakák hajósának.

Egy idegen városba ősszel kell megérkezni - írja valahol Krúdy. És ő mindig ősszel érkezett. Konflison jött, még abban az időben, amikor az állomást indóháznak nevezték. Leggyakrabban talán az öreg Jankovits, a bérkocsisok doyenje fuvarozta a „szerkesztő urat” a Fehér Keresztig. Híres volt ez a szálloda, meglakta mindenki, aki csak valamit is számított az utóbbi száz-egynéhány évben. /Úgy 1840 táján nyílt meg a Fehér Kereszthez címzett fogadó és kávéház. /Itt lakott Liszt Ferenc, a „hangok nagy tanár”-ja, amikor 46-ban, Iasi-ba és Bukarestbe menet, Aradon is hangversenyezett. Följegyezték, hogy gyertyafénynél játszott/ fényes nappal, elsötétített teremben/, és innen, az erkélyről hallgatta az aradi „úribanda” tisztelgő muzsikáját. Mondják, hogy kivette a primás kezéből a vonót és néhány percre hegedült...És ebbe a kávéházba járt Arany János „közszemzetőr”, mikor 48-ban vagy két hetet töltött itt/ Arany. - Voinovichtól tudjuk -, a Halász utcában lakott, sajnos, hogy melyik házban ez nem maradt fenn (83.VII.22), még azt is tudjuk, hogy rác volt a házigazdája.(83.VIII.29).

Csunkó Náci, egy akkor divatos rögtönzőművész otrombaságotat hallgatta- és a kortársak szerint egy kicsit a Bolond Istókban fel is használta.

Krúdy akkoriban is itt volt, amikor Psylander Waldemar, a némafilmszínész, fellépett Aradon. A dán filmszínész / monoklis, frakkos alakját világszerte ismerték/ moziszekecsben szerepelt. Furcsa „á”-kat énekelve, azt dalolta, hogy „Szép ásszonynak kurizálóók”... /A filmszínészt várók között egy kisfiú volt, Jávor Pál, akkor Jager Pali /83.VIII. 29/.

És Szindbád, a hajós, bizonyára kacagott, amikor megtudta, hogy a filmművész lovaglónadrágját tisztító londoni aradi szépek fizettek, csak hogy simogathassák - s csókolhassák a nadrágot.../a rossznyelvek szerint két „úriasszony” Temesvárra szökött a nagy Psylander után.../Az úrlovasok is kitettek magukért. A filmsztár parforce frakkban, zsokésapkával, monoklisan lovagolt az állomástól a szállóig. A délceg lovagok kísérték a délelőtti korzón, női szíveket dobogtatva.../Az epés kritikusok szerint kissé hájas alak volt - és eléggé nagyképű!/

Krúdy - Szindbád szerette a szállodát és minden bizonnal megjegyezte a „tulaj” élettörténetét. /Nagy „Lajbis” - nak hívták, minden ujján gyűrű volt, azelőtt csapos volt egy nagyváros restijében, félelmetes kártyás - és félanalfabéta. De a kártyát, azt értette.../Azt mondják, hogy Szolnokon volt csapos és a felesége konyhai szolgáló volt. A nő biztos, hogy írástudatlan volt.(83.V.23).

És a kávéház télikertje... Bálok, hangversenyek...S 1909 novemberében, a Holnap matinéja.

„Igen, Ady Endre Aradon” - ahogy a korabeli lapok írták. Ady - ezt sokan megírták - rekedtes hangon olvasta fel a Poéta

A Fehér Kereszt szálló

A Flórián kápolna
(lebontották 1978-ban)

és publikum című írását /ezt Aradnak írta!/ és öt versét.

A költő nem itt lakott, hanem a szomszédos Úri utcában, a Vas szállóban /Az egyik, még élő kortárs, most is csiklandós történetet mesél erről.../ Ez Franyó volt, a Történet egy utcalánnyal!/83.VI.23/. A Fehér Keresztben most tábla van a híres lakókról: Ady, Móricz, stb /84.I.17./ A „Vas” név a tulajdonostól, Vas Andrástól ered. /84.VI.27/. A szobában Szenté L. lefényképezte az ajtót (84.IX.,28).

Ady „cirkusz”-nak tartotta a vidéki felolvasásokat. De Arad más volt számára, ugyan nem a matiné évében, hanem pontosan 1912- ben.

„Mit keres a sápadt arcú költő Aradon? „- kérdezte akkoriban kotnyeles cikkében Teller Kálmán. Furcsa, de nyíltan azt írta, hogy a nagyhírű poéta házasodni jött hozzánk.

Szindbád ezt a történetet, ami következik, sokaktól hallhatta, hisz a hírlapírók a titkok tudói és terjesztői voltak.

Ady egy szép, férjes asszony kedvéért jött a „magát nagyvárosnak képzelő Maros - parti metropolis”- ba.

A versek Adája volt a szép, vörös - szőke asszony. / Földbirtokos férjjel, két gyönyörű gyermekkel/. Egy szanatóriumban ismerkedett meg a költővel - és Ady eljött utána/. A még élő kortársnak a költő maga mondta, hogy Adát „nem tudta meghódítani”/Ada képe nyomtatásban is megjelent egy régi kalendáriumban /84.V.28/.

/Krúdy míg ezt hallgatta, bizonyára elszívott egy sztambult - és a fejét érdekesen félrehajtotta.../

Ada... milyen is volt? Az apja jómódú temetkezési vállalkozó /Csutak/. A lány ablaka alatt minduntalan húzták az éjjelizenét. Szép volt, okos, művelt, művészelelkű. A férje, Bisztriczky József, kövérekés, papos külsejű, fátermörderes és unalmas szőlőbirtokos. / Különösen Schandl Géza huszártiszt húzatta az éjjelizenét /84.V.29/

Ada a költőt szerethette - és érdekelte Ady, az ember. Levelek, titkolózás, versek... És egyszer csak megjelenik a költő.../A kortársak szerint, amikor a két szép gyereket meglátta, Adára is másképpen nézett/.Ezt Konalovszky is közölte / 84.V.28/.

A helyi cikkekre azonban férfiasan, szépen, nyílt levélben válaszolt. /A levelet én találtam meg. És utánam Hegedüs Nándor is megtalálta!/

Krúdy nagyon szerette az „úri várost”, ahogy Aradot nevezte. Többször megírta, hogy minden vidéki hírlapíró álma Várad stb mellett az volt, hogy ide kerülhessen.

Szindbád felejteni jött Aradra. Itt élt barátja, Lits Tóni. „Tóni” igazi Krúdy-figura volt. /Én még láttam, virággal a gomblyukában, ahogy a Fehér Kereszt előtt álldogált.../” Az egy részeges újságíró”- mondta róla apám /83.IV.3./ Pontosabban a Fischer üvegüzlet sarkán /83.VI.23/ Lingurar Marci kifutó volt Liebnél illetve a nyomdában. Sokszor ment hozzájuk a Szabadság tér utolsó házába /84.V.29/ ahol Glück mészáros volt /84.VI.13/.

Ilyenkor, ha a Hajós eljött, igazi „utazás kezdődött az

éjszaka mélyére...”

Tónit mindenki ismerte és ő is ismert mindenkit /lecsúszott dzsentrí volt és pezsgőügynökként került ide /Nagyevő, nagyívó volt és a színház körül lebzselt /Krúdy megírta, hogy Tóni „privilegiuma” volt, hogy a művésznők ruháit hatalmas kosárban a színházig cipelhette, előadás előtt és után.../ Írni már gyengébben tudott, de szerették bohémságát, eredetiségét. Lapjaiban /az Aradi Futárban és az Aradi Fáklyában/ mindig közölt Krúdy-írást./mit keres a szolgabíró a redakcióban ? - kérdezték Lits Tóniról /83.VIII.29/.

Krúdy annyira ittfelejtkezett, hogy még csak nem is válaszolt a szerkesztőség dringend-táviratára.

Reggel a Városi kávéházban kezdték /Tóninak „folyószámlája” volt, mert a Littke-pezsgőt ügynökölte és minden elfogyasztott üvegért százalékot kapott.../ A Városi szolid, polgári hely volt. /Orvos, újságíró, színész stb külön asztallal. És ha jó kedvük volt, átmentek a szomszédba, Kányához, sörözni/ A Városi is, Kánya is, a színház épületében volt./A huszártisztek asztalához bakatiszt nem mert hívás nélkül leülni/.

Délben sokfelé megfordultak. Elmentek a Tűzoltóba, vagy a Három nyolcasba, sőt a Jó pásztorba is /Híres helyek, kortestanyák voltak/.

De az igazi csak lámpagyújtáskor kezdődött. Szindbád, ahogy följegyezték, a darvadozó fajtából való volt. /Olyan, mint Ady vagy Tömörkény. /Elüldögelni a jó ménesi mellett -

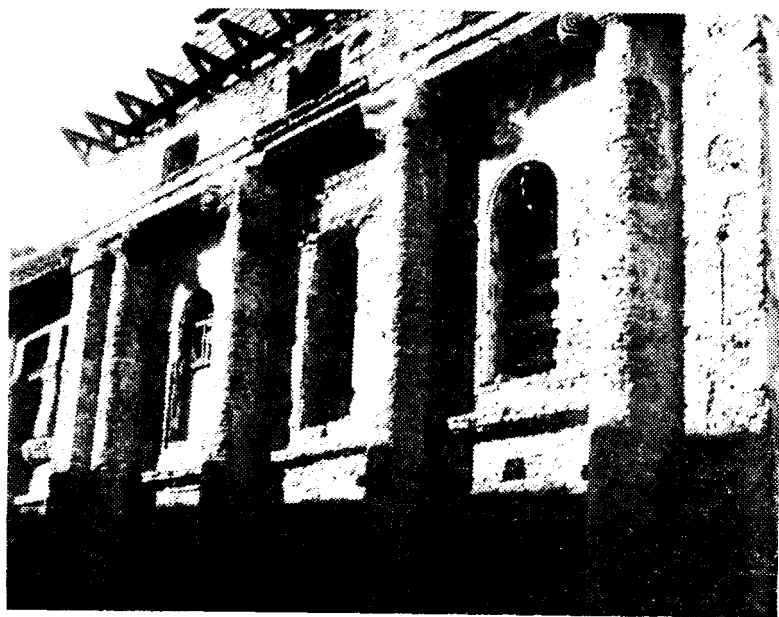
és hallgatni Tónit.

Mert Tóni kifogyhatatlan volt. /Ezt különben maga Szindbád is megírta barátjáról. /Elnézték az aradi éjszaka különös alakjait. Kovács Bernardin minorita atyát, aki pisztollyal szeretett lődözni, ha nagyon kapatos volt. Vagy Fechtig Ármándot, a csavargó koldusbárót. /A báró igazi volt. Elcsavargott és pár havonként zsuppon, azaz toloncúton jött haza... /De értesült Szindbád a világot jelentő deszkák legújabb pletykáiról is. Diósy Nusi, a primadonna, Barics Gyula, a bonviván / szép baritonját egy-egy idős hölgy ma is hallani véli.../és a kis karhölgyek, a Mihályi Rozáliák csókjairól. / Különben Ady félelmetes novellájában, a Mihályi Rozália csókjában, Arad csak fiktív hely! /

Talán egy ilyen éjszaka után írt előszót Krúdy Lits Tóni Tarka könyv című riportgyűjteményéhez. A kövér örökbohémét a „vidéki hírlapírói kar testőré”-nek nevezi. /Lits Tóninak külön privilégiuma volt a színésznők kocsinál a színház után / 84.XI.20/.

Ilyenkor keresték fel a Vörös ökör vendégfogadót, vagy a Mátyás-féle Aranyszarvast. /A régi Nagyhíd-utcában. /Ilyenkor érezhette Krúdy - ahogy feleségének írta -, hogy „lyuk van a szíven”/ vagyis: szereti az asszonyt, a családját. Fehérné, Szedini Ottilia - ezt Rákosi Miksától hallottam /83.IV.3/.

Ilyenkor jutottak el az aradi „kakasos ház”-ba, a Hal térre. Pontosabban a Háromveréb utcába, Fehér nénihez. /Mondják, hogy Ady is járt itt, sőt Juhász Gyula is.../Franyótól hallottam,

A régi és az új színház épületei

tehát nem biztos!//83.VI.23/ Fehér néni... Kétemeletes házat szerzett a „kéjhölgytelep”- ből./ Így nevezték a múlt századi hivatalos iratok! /De a „lányok” számára ”Úrias módor” volt a kötelező./ A „Hajóst, ha ismerte, jobban érdekelhette a néni férje, Kovács Artúr, aki fogaton járt - és azt mondják, félelmetes hamiskártyás volt./Az Abbázia kávéház tulajdonosa volt. Apám mondta, hogy „kereskedősegéd” volt /83.VI.23/

A Hajós bizonyára elámult volna, ha tudja, hogy ezt a lokalitást egykor Ráth-Végh is megörökítésre érdemesíti. /A Rakéta regénytárban olvastam. /A „megnyitó” reklámját tűzte tollára az emberi butaságok nagynevű historikusa./

Szindbádót talán egy szomszédos ház jobban vonzotta. Az, ahol 1889- ben Splényi Lenke, a szépreményű művésznő öngyilkos lett. /Sergolette- et alakította/.

A szalonban elüldögélt a két barát. Krúdy talán a város „panamás” hírére gondolt. Ez a rossz hír pontosan a század elején volt. /Egy Ady nevű, kezdő váradi zsmnaliszta, bökversben meg is csipkedte az akkori Aradot. /Kriványt, az árvaszéki sikkasztót évtizedekig emlegették. /”Miért van az árvakassza, hogy a dzscentri elsikkassza” /83.VI.23/. Rovancsoláskor szépen összehajtott újságpapírt tett az értékpapírok közé. Az ellenőr csak „megtapogatta”... És elgondolkozott arról, hogy a színészek Eldorádója is volt a város. /Ezt is megírta az az Ady. /.../

Talán nem mondta, de igazából Szindbádót Török Gyula érdekelte. /Tóni alig ismerhette./ Szerette volna tudni, hogy

honnan is indult el a „szakállas” Török.

A fesetett szájak utcájából Tóniék nem mentek messze. Csak Lőwy Nácihoz.

Náci fogalom volt valaha az aradi éjszakában. Félanalfabéta bodegás, aki egyszer például Tisza Pistától kérte, hogy a zárórát hosszabbítsa meg. /Lőwy Náci egyébként: Elmúlt éjszakák/1928/ címmel „megírta” az emlékiratait. Tisza válaszát is közli! / Tulajdonképpen a kis könyvet, mint a kortársak mondták: Trartler Bandi írta /83.IV.3./

Náci hajnalig nyitva tartott - és nála ették a hajdani bohémek a legjobb libamáját. /Pincére, Lübeck Hermann is egyetlen volt a maga nemében. Ha szólították, hogy „Lübeck”, azt válaszolta: „Gyüvek”./

De elmehettek az ócska konflison a Fekete Bárányba is. Híres fogadó volt az állomás felé menet, és azt mondták, hogy Rózsa Sándor is megfordult benne. Itt a rác tamburások muzsikáját hallgatták az éjszaka utazói. /Közben tormás kolbászt fogyasztottak, savanyú pankotai borral, mert így szokták ezt a bohémek. - legalább vidéken így hitték: Reviczky óta.../

A Hajós mintha elbóbiskolt volna. De ez csak látszat volt. Igazából mindent megfigyelt. /Vannak Aradon ma is, akik azt tartják, hogy a nagyevő Krúdy- alakokat, Tóniról mintáztak. Hát, ami igaz, Tóni három ebédet is bevágott együttlében - és mindent erősen fűszerezve és cukrozva/ Egyébként cukorbajban halt meg /83.VI.23./

És Tóni mondta, szötte az aradi éjszakában a régi-régi

történeteket... A dzsentrisszonyról, akit a soros szolgának anyaszült meztelenül kellett beemelnie a fürdőkádba... A homokfutóján korzózó földbirtokosról, aki a kocsisát négerre kormozva ültette hátra.

A Hajós egyetlen pillanatra elbóbiskolt. Tóni ilyenkor felhörpintett egy-egy pohárral. /Az italt is bírta.../ Majd sikamlós történeteket mesélt a színház szépeiről. /Az ő szíve is ottmaradt valahol a kulisszák mögött.../

„Hová mehetünk még?” - kérdezte Szindbád.

„Hajnalodik. A Simayba.” - javasolta Lits Tóni. Felkászálódtak. A Simay gőzfürdő volt. /Emberbaráti szándékból építette Simay István tanár és 48- as hadnagy.../ Igaz, mehettek volna a Vas fürdőbe is, de ez nem illett két tisztes úrhoz, mert ott ledér hölgyek tanyáztak... A Diánában pedig éppenséggel. Így hát a Simayban virradt rájuk, mint annyi fáradt éji vándorra.

„Sétálhatnánk!” - mondta Krúdy röviden. És a két barát nekiindult a reggeli Aradnak.

Újarad felől szorgalmas kofák zörögtek kézikocsijukkal és a nagypiac zsibongott. Krúdynamost is anyagi gondjai voltak. Nem szeretett ugyan erről beszélni, de Tóni is megérezte, hogy a Hajós nem a régi.

„Mi lesz a sorozatoddal?” - kérdezte Lits. „Indul rövidesen és akkor újra lejövök hozzátok” - mondta az író.

Tóni tudta, hogy most egy időre vége a hosszú éjszakai utazásnak, mert Krúdy elutazik. S tudta, hogy váratlanul szeret

elmenni, mint az álruhás márkik vagy az öngyilkosjelölt lordok.

Mintha valaki odarendelte volna, fölbukkant a konflis. / Micsoda szimatuk volt eme régi bérkocsisoknak.../

A két barát kezét fogott. Krúdy újra az állomás felé dőcögött, hogy még egyszer visszatérjen, pontosan a nagy világégés esztendejében.

Jöttét hírül adta a helyi sajtó. Emlékező, öreg zszurnaliszták még nekem is mesélgették, hogy „milyen kedves volt, mindenkit tegezett”.../Bruckner Lájától hallottam/.

Tóni mellett most „Lája” kalauzolta. /Ez is furcsa szerzet volt. Igazi nevén Bruckner Lajos. Az irodalmi lexikonok szerint Szegeden a „Bakó” nevet használta. Saját bevallása szerint Fiúméban is „szerkesztett”./ „Ibolyás Brucknernek” nevezték a városban, 83.VI.23/.

Bruckner a „jobb családokhoz” vitte el Szindbádöt. Így Darányi János, a nagy emberbarát orvos leszármazottaihoz. / Darányinak szobra volt a parkban. Tóth Árpád apja mintázta./

Krúdy nem „könyvügynök” volt Aradon, ahogy egyes irodalomtörténészek írják. A saját műveinek gyűjteményes kiadását propagálta csak. Mondanunk sem kell, hogy elég rosszul. Ezt különben meg is írta a feleségének. Ez az Aradról keltezett levél /olvasható a Krúdy világában/ szinte keresztmetszete az első világháborút megelőző világnak - és Aradnak. Talmi esszék, „ügyeskedő”, de üres zsebű emberek... Mindenki az írótól akar valamit. Mindenki akár kötélén is táncol, csak pénzt ne kérjenek tőle... Mert az utcán nincs a

„gazdag vidéken”, ahogy Krúdy írja.

„Aztán hirtelen felugrott és köszönés nélkül otthagzott bennünket” - emlékezett rá Lája. /”Hosszú, magas ember volt” - toldotta meg, amikor ezekről az évekről faggattam./

Ezután már csak egyetlenegyszer tűnt föl Szindbád az aradi éjszakában.

Kísérteties ősz volt. /A Krúdy-hősök ilyenkor borulnak az emlékeikre - és nyúlnak a pisztoly után.../

Tóniéknál éjszaka zörgettek. Az újságíró már nem volt legényember. Igen, Kiss Mariskát, a dundi, kedves színésznőt vette el. /Az anyósáról, Árpási Kata művésznőről, a vidéki primadonnáról a Hajós is írt boldogult urfikorában.../

„Itt van!” - ugrott ki az ágyból Tóni. És a felesége nem is kérdezte, hová megy.

Kinn Krúdy várta.

Az ócska konflis utójára indult el az éjszaka mélyére. A Bécs városához nevű éjszakai kávéházban kezdték. /Erről jegyezte fel a Bach-korszak egyik spiclije, hogy itt a „histriók és a studentissimék igen hangosak”.../ De most csak fáradt szenzálok/régiesen „hajhászok”/ és kopott kóristák szunyókáltak a lokalításban.

A két vándor a Vadászkürtben próbált szerencsét. Ti. kerestek valakit. A valaki Nagy Dániel volt. Elárulhatjuk, hogy pénzről volt szó.

Szindbád ugyan ezt nem mondta, de Tóni megérezte. / Krúdy nemrég nősült másodszor és megvolt már Zsuzsika.

Nagyon kellett a pénz.

Az író gondolatai végigszántották e furcsa, Arad „legirodalmibb” kávéházának múltját. Tóni érezte, hogy beszélnie kell.

Igen, fönn a szállodai részben lakott Ady. És itt a régi Vas /Vadászkürt/ kávéházban volt az 1900-as évek élénk román irodalmi világa. Ide jött Caragiale, mikor a Tribunát és a Romanul egyesítették A nagy drámaíró - tréfás kedvvel, félrecsapott kalappal érkezett. A szomszédos házban volt a Romanul szerkesztősége. A pedáns, gondos író külön egy „húszast” ígért a szedőnek /Én még ismertem: a brassai Ion Negus volt/, ha hibátlanul szedi ki a kéziratot.

És hallgatták Cosbucot, aki ugyancsak a lapok ügyében jött. /A nagy költő ugyan szívesebben tartózkodott a minorita atyáknál, ahol a martirológumot tanulmányozta, mint itt, az élet zajló forgatagában./1923- ban volt itt, 84.V.29/.

A kávéházat egyébként nem kisebb ember „írta le”, mint Iorga professzor, amikor 1906- ban először járt itt. A neves történétíró a várost is érdekesen „rögzítette”.

Tóni csöndesen mesélte az akkoriban eléggé mondén kávéház nagy-nagy múltját. /Pósa Lajost sem hagyta ki , akinek 1899- ben itt rendeztek bankettet./

Szindbád, a hajós talán régi őszökre gondolt vagy egy téli podolini utazásra.

Aztán csak annyit mondott: „Hol van Nagy Dániel?” Tóni megrezzent. „Dani”, az első háború utáni évek aradi „nagy

ígérete” volt. Élete külön aradi regény... Most azonban tartozott Krúdynak. /Ebből mindenki rájöhet, hogy anno 1922- ben vagyunk./

Nagy Dániel éppen könyvkiadó vállalatot szervezett Fórum címmel. Egyebek közt kiadta Krúdy A nővadász című kisregényét /1922/. /Nagy ritkaság ez a könyv. Valóságos csemegéje a rajongóknak.../ De a honoráriumról megfeledkezett. Ezért jött Szindbád ezen az őszi, emlékektől vemhes éjszakán.

„Menjünk!” - és máris indultak a régi-régi konflison.

A konflis csak indult, bele az éjszakába, mintha csak érezte volna, hogy „árnyékból szőtt vendég” az utasa...

Igy mondták aztán, évekkel később, de lehet, hogy csak legenda volt, hogy az író éjfélkor kiment a temetőbe. A Matyi sírjához.

Igen, Matyi... Régi, nagy, örök gyermek, színész... Vidéki komikus... /Krúdynak ifjúkori barátja-cimborája. /Krúdy írt Matyiról A tegnapok ködlovagjaiban /84.XI.20/.

Matyi, Nyilassi Matyi... Az érzelmes, belül síró, kívül kacagó tréfamester, aki itt végezte az aradi őszben és most ott pihen a Felsőtemetőben, a szomorúfüzek alatt.

A kocsis megborzadt, amikor az urak a temetőbe parancsolták.

Éjfél volt. A „rozzant éjszakai bárka” - ahogy széplelkek nevezték - lassan úszott a temető felé.

Krúdy, Matyi zömök, bohócos alakját idézte maga elé. Külön legendakör, mondaszövevény élt a vidéken a színésről.

Kívül mindig kacagott, de belül valami nagy-nagy bánata volt... A gyerekek csapatostól kísérték az utcán és Matyi cukorkát vett nekik. És a bánat a komikust az éjszaka utasává tette...

Matyi a kiskocsmák örökös vendége volt. Ivott mindenütt és mindenkivel. Leitta magáról a ruhát, és a színházi díszletraktárból „öltözködött”...

De a színpadon harsogott a kacaj, ha csak megjelent busa feje, és bárhogy fájt belül, a közönség tombolt Matyi - olykor vaskos - tréfáin. /Nyári Bélától hallottam, hogy énekelte „Én kis Fricike” /84.XI.20./ Apám sokszor ment vele éjszaka, Matyi az Orczy utcában lakott /84.XI.20/.

Ez a belül szomorú legény az ünnepelt művésznőt szerette, itt Aradon. Mikor vége volt a vendégszereplésnek és Matyi „mindenét pénzzé téve” utána utazott, kiüzent az öltöztetőnővel, hogy a „művész urat nem fogadja!”

S ez a bánat, ez vitte Matyit züllésbe - és golyóval a szívében, most kinn van a szomorúfüzek alatt...

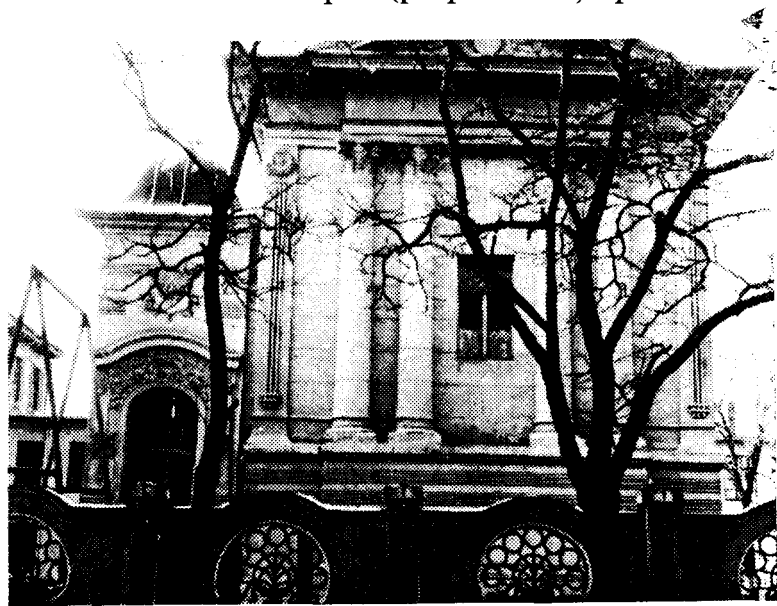
Az éjszakai utazók mintha egy pillanatra megálltak volna az Orczy utcában, a kis, padlásszobás ház előtt, ahol Matyit, tíz krajcárral a zsebében megtalálták. /A színügyi bizottság temetette el. Szó szerint: inge nem volt, amiben eltemessék.../

A temető előtt megálltak. A kapu zárva. Valahol kuvik rémítget.

De a Hajós meggondolta magát. És az állomásra hajtatott. A hajnali gyorsal elutazott. Emléke azóta itt borong az aradi

A román tanítóképző (preparandia) épülete

Az Összetartás szabadkőműves Páholy

éjszakában, fáradt, kopott éji madarak közt. A régi kóristák, az elcsapott zsoké, a kivénhedt riporter és a masszőr a gőzfürdőből most is emlegetik talán a szerkesztő urat, aki olyan magas volt és finom, nagyon finom.

Azóta, ha a Maros partján, ősszel megborzolja a szél a szomorúfüzeket és a régi gavallérok az emlékeikre borulnak, mint ódon, halk muzsika szól egy-egy régi, regényes történet...

Az aradi éjszakák pedig új utasokkal népesültek, akik emlékeiket keresik...

KALANDOZÁS AZ ÓVÁROSBAN

Márki Sándor emlékének

Hol is vagytok ifjúkori eszményképek? És régi-régi Maros-parti séták, alkonyati beszélgetések? Hol vagytok, lázas, kutató éjszakák? Hová tűntetek, régi könyvek, kedvesek és félelmetesek, ígézők és kiábrándítók? És hol vagytok, régi barátok, akikkel az óvárost jártam és az ódon polgárházak titkát akartam kilesni? Benéztünk az oleanderes udvarokba és valahonnan halk cimbalomszót hozott a szél. Te is elmentél Z.A., városom hóbertos szerelmese, a macskaköves utcák, ábrándos leányzók s porladozó gavallérok titkainak tudója? Csak a rumot szeretted /és én néha Villinnak láttalak ezért/, és a festett szájak utcájában voltál igazán otthon.

„Jöjjön, csavarogjunk” - hívtál - és különös álmovilágba léptünk. Neked minden kovácsoltvas kapu és dátumos erkély személyes ismerősöd volt. Mindig tudtad, hogy itt vagy ott anno 1800- ban ki volt a háztulajdonos, és honnan temettek valakit nagyon fiatalon...

Együtt kerestük és persze, nem találtuk, a Mária-fürdőt, a régi Kígyó utcában. /S később tudtam csak meg, hogy a 80-as években már lebontották./De hoztad, mert régiségekkel

kereskedtél, a Vas-fürdő 1840- ből származó gyógyvíz-analízisét. /Csacsi voltam, mert nem vettem meg... Hová kallódhatott?/ Megálltunk a régi váltóbíróság előtt és Sárosi Gyuláról, az Aranytrombita költőjéről beszéltünk.

Az Arad megyei, borossebesi születésű költő 1840-ben a váltótörvényszékhez került jegyzőnek. Lelkes ember volt, Dózsáról drámát tervezett /Népkirály címmel/, és az 1844-es árvízkor egyik szorgalmazója volt az Aradi Vészlapoknak. Petőfi is írt bele, ahogy valamennyi jelentős kortársa. A lázas 48- ban írta az Aranytrombitát. /Te idéztél is belőle, aradi vonatkozásokat!/

Tőled hallottam /mielőtt Sárosi naplóját olvastam volna/, hogy Chorin Áronnal a Vas-fürdőben találkozgattak.

/Közben meg-megpihentünk, s mi tagadás, rumot is ittunk... És Te a verseidből szavaltál. Megvallom - nevetségeseknek tartottam őket, de sajnálatok - és érdeklődést tettem... Ilyen az ember.../

Sárosi irigykedett Petőfire /de csak kezdetben!/- és az Idegenek Aradon című vígjátékát írta. Haladó darab, persze teljesen költött; haladó és maradi szereplőkkel, sok okoskodással... „Táncoljatok, lányok”- idéztük a költőt és kerestük a Petőfi-csárdát / a régi Püspök utcában/, ahol A krinolint szavalta, 1859- ben. /Aztán beültünk a Bucuresti vendéglőbe vagy a New York „Kávéház”- ba /az idézőjel az „előkelő”- séget jelzi/ és hajnalig beszélgettünk./

Szóba került Vörösmarty aradi barátja, Fábíán Gábor /

Most is emlékszem, mikor a háza előtt álltunk.../

Fábián a Zalánt „megelőzte” a Buda haragja című eposzával. De nem fejezte be, amikor megtudta, hogy nagy barátja a Zalánra készül.

Az aradi költő arról panaszkodott Vörösmartynak, hogy „bús, paraszti világ” - ban él. /Az elmaradottság, a vidékiesség, óh, hát ez már akkor is megvolt? /Vörösmarty arra bízta, hogy hagyja ott azt a „Perecsényi földjét”...

Különbén Fábián, Ossiánt és a latin klasszikusokat fordította. De gyűjtött előfizetőket a Zalánra és az Auróra. /Hej, mai szerkesztők! Aradi „lánglisztet” fizettek a jó öreg táblabírák.../ Vörösmarty aradi barátja a haladás embere volt. /Tocqueville-nek Bölöni Farkas könyvéhez hasonló munkáját is lefordította./

/És emlékszem, hogy tetszett neked, mikor Vörösmarty nyugtáját mutattam - ötven forintról!/

De harmadik költő is élt akkoriban. Ez Petőfi rajongója: Bangó Péter volt. Lelkes, művelt, jogot végzett nevelő, költő, a Divatlapok levelezője, szatíraíró és 48- ban az Arad című lap szerkesztője. /Bangó lapja két Petőfi-verset is közölt kéziratból. A költő küldhette - így tartják a kutatók./

Járt-e Petőfi nálunk? - kérdeztük egymást és a forrásokat. És most, hogy már nem vagy - elárulhatom - járt. /Míg éltél, még nem tudtam! / 1846- ban, néhány napig, Bangó vendége volt. /”Rátarti, büszke ember” - jegyezte föl egyik kortársa./

Sárosi, Fábián, Bangó - és mondanom sem kell, hogy Alexandru Gavral is éppen úgy foglalkoztunk.

Gavra a „preperendia” tanára, a latin iskola eszméinek hirdetője, ielkes apostola volt. Különös drámáját, Sincairól és Micu Klainról, Te nehezen értetted. Egyébként az öreg tanár / ötven évnél tovább tanított/ könyvkiadót és folyóiratot is tervezett. És megkezdte Sincai nagy művének kiadását.

/Kerestük a házát a régi Őz utcában.../

S ha eluntuk az irodalmat, ott volt az óváros tengernyi „tárgyi emléke”. A vaslakat.../Bocsánat, te így szeretted, helyesen: „vastuskó”.../

Az ódon Nagyhíd utcában empire épület. A kapu fölött: 1851. A ház sokkal régebbi. És a sarkon, ott a „truncus arborens” vagy a „ferro circumdatus”, a céhvilág emléke. Vándorló céhlegények verték bele emlékszegüket, és a mesterré avatáskor ezen törték össze söröskupájukat. A vastuskó mondáját régente minden aradi tudta: aki kinyitja a lakatot, övé a ház! Igazából ez lehetetlenség, mert a lakatnak nincs szerkezete, afféle „csali-lakat”.

/Jelkép volt számomra ez a régi-régi emlék... A céhlegények is azért verték a szeget, hogy „lekössék” a hűségüket... Könyvet terveztem a városról - és ez lett volna a címképe. Kutattam és megírtam a történetét... S a nehéz órákban, furcsa, tudom, de a lakathoz zarándokoltam - és megérintettem... És megnyugodtam. A lakat szimbólum most is, a ragaszkodás, a hűség jelképe.../

Budai nyomát kerestük, a Bach-korszak elegáns rendőrkémének emlékét, aki ide, ebbe az épületbe járt a császári

policiára és aztán megtévelylődött. Eszelősen itt keringett a ház körül, áldozatainak szelleme kísértette...

És Böhm Pálról, a festőről beszéltünk, akinek a házban volt a műterme. Aztán le-fel jártunk a Zoltán utcában s a régi házak szűk kis udvarát nézegettük...

Kószáltunk a Szép utcában és az első aradi emeletes házat, a Három rózsát kerestük.

Közben Sveszter Ferencről, az első lapszerkesztőről beszéltünk. Az élelmes nyomdász-szerkesztő, 1840-től, Aradi Hirdető címmel lapot adott ki. Rosszul ment a lapocska és a szerkesztő sűrűn panaszkodott. /Német lapot is kiadott és annak hasznát fizette rá a Hirdetőre./ Bohókás híreket olvashatunk a primitív lapocskában... A kisváros kicsinyes hírei, kacagtató furcsaságai és tengernyi hirdetés töltötték meg az újságot. Nyelvezete pedig külön csemege lehetne minden nyelvbúvárnak. És 48-ban, mikor bomba csapott a szerkesztőségbe, pontosan Sveszter íróasztala alá, s nem robbant fel, lábjegyzetben közölte, hogy noha bombák hullnak, a lap megjelenik...

És hányszor álltunk az Arany ABC-ház előtt Szép, empire kereskedő-ház. Nagyszerű, kovácsoltvas ajtói csak a „modernizálás”-ban tűntek el.

Te is tudtad a helyi mondát, hogy az első tulajdonos a gyerekeiről - Ábel, Bébel és Cecília - nevezte el az épületet. / A valóságban ez divatos, szokásos elnevezés volt! /

Együtt kutattuk a ház történetét és közben többször

összekülönböztünk, mert - ne haragudj - csökönyös voltál. És konok. Sokszor hisztérikus. Emlékszem, mindenáron azt akartad, járjak közbe, hogy a Ferenc József születési évfordulójáról írott cikked /1953- ban/ - megjelenjék...

Liszt Ferenc zongoráját is kerestük. /És régi postás felszerelést kínáltál megvételre... Azt akartad, hogy a sípot próbáljam ki.../

Néha hetekre eltűntél. Azt mondták az ismerősök, hogy otthon vagy, az Ilona utcában, a rejtélyes lakásodban, ahova senki sem léphet be, és ahol filozófusokat olvasol...

Aztán tavaszok és hosszú-hosszú őszyk jöttek. A Halász utcában jártunk, Arany Jánosról beszéltünk. Itt lakott valahol, de nem találtuk a házat... Otthonosan mozogtál a régi udvarokban, és tőled hallottam, hogy a régi aradiak szívesen tartottak gólyát a háznál. A vágott szárnyú madarak rendszerint a Hanzi névre hallgattak...

Sokszor söröztünk a Vörös Ökörben. És a kis szobákat mutogattad a mellette levő fogadóban, a Magyar Királyban./ Mondtad, hogy a tulajdonosnak, mert Mátyás király bajusztalan képe volt a cégére, még baja is volt a Bach-korszakban.../Ezt nem tőle tudom, hanem egy régi naptárban, a reklámban olvastam /84.XI.20/.

Néha - mit tagadjam - csúnyán összezőrdültünk. Aztán megjelentél bocsánatkérően, s ültél órákig az előszobában - és tiszteletpéldányt hoztál a könyvedből, az Arad múltjából. / Furcsa, különös könyv... A szeretet, a rajongás diktálta - és

valami megmagyarázhatatlan nosztalgia van benne... Ezt csak mi értjük, néhányan, kik a régi házak titkainak beavatottai vagyunk... Csak nekünk fáj, ha egy-egy régi kovácsoltvas kapu eltűnik... Ha roskadozó házat bontanak vagy valahol kívágnak egy fát.../

Együtt kutattuk az Orod-kérdést, azaz a középkori Orod azonos-e a mai Araddal. /Könyvedben részletesen írsz erről... Naivan, csacsán.../ S kerestük az Orod-házat /amely állítólag ősrégi volna... Azóta - hidd el - megtaláltam.../

Igen, az óváros szerelmese voltál, és - tegyük hozzá - nagyon ismerője... Sasorroddal, csapzott bajuszoddal olyan voltál, mint az óváros kísértete

Egyszer - kötekedően - a „régí színházból” vizsgáztattál engem. Hitted, hogy Kelemen László társulata járt Aradon./ Hiába cáfoltam Váli Bélát, a színháztörténészt, Lugosi Döme alapján. Te ragaszkodtál hozzá.../

Emlékszem, a régi színház előtt álltunk.../Akkor már 1907 óta mozi, a kedves Uránia volt benne... Neked itt is kalandjaid voltak, mint mindenütt... /Elmondogattuk, hogy a beosztása olaszos rangszínház volt. A nemesek, az első sorokban, zártszékekben vidáman pipáztak... A nézőtér közepén ódon vaskályha - és a nézők tettek a tűzre.../ S följegyezték, hogy egyik-másik habitué kocogott a tűzvonóval, hogy a kedvenc színészt figyelmeztesse... Régi, patriarchális világ.../

És sokat beszélünk Csernovics Péterről, aki a Bach-korszakban megvette a színházat. Évekig ingyen osztogatta a

jegyeket - és eltartotta/sőt vendégszereplésre vitte/ a társulatot...Emlékszem a hangodra, ahogy lelkesedve Patty Adelina művésznőről beszéltél. Csernovics agyonhajszoalta a négyesfogatát, csakhogy a művésznő el ne késsen a temesvári fellépésről...

S együtt néztük Mihai Pascaly és Matei Millo emlékeit, betűztük a fakó színlapokat és elsárgult újságleveleket.

Tudom, te már nem emlékszel, mikor a régi Elefánt-péknél jártunk. /Mondják, hogy a törökkor óta itt mindig pékség volt. A sütökemence csempéit, állítólag, a szultán pékségéből hozták.../

Együtt kószáltunk az Óvár utcában, a Határ utcában s jártunk a Fácán és a Fürj utcában."Milyen naivak voltak a régi aradiak" - mondogattad - milyen kedves madár- és szerszámneveket adtak az utcáiknak. /Mert Pernyáväban még Kasza, Kapa, Borona, Fejsze, Sarló utcák vannak.../

Mi tagadás, néha hónapokra összevesztünk. Láttalak magadban ülni, rumozni - és önmagaddal vitatkozni... Aztán bocsánatot kértél a levéltár udvarán - és a sörkertben, szép, őszi délután, a régi vízimolnárokról elmélgedtünk...

A Petőfi-legendát nyomoztuk. Hogy látták 49- ben egy főtéri boltban... Hogy Aradra készült, Damjanich-hoz, de eltört a szekere rúdja... És az éjszakában nekivágtunk a holdfényes Marospartnak. A parkban bolyongtunk és hazáig kísértél. Neked könnyű volt, mert agglegény voltál...

Régi udvarokban a lakáshivatal embereinek néztek, pedig

ócska csatornákat és régi szélkakasokat kutattunk. A házat kerestük, ahová 49- ben fontos aktákat rejtettek el... S közben megfordultunk a Tűzoltóban és a Táviró vendéglőben...

Te még ismerted Ritt Lojzit, a perzekutor komisszárt, magyarul: csendbiztost. /Halottak napján láttam a sírkövét.../ Ritt Lojziról /Móricz is írt a Rózsa Sándorban/ legendákat meséltek az óvárosban... A betyárok réme volt...Apám is látta gyermekkorában. Vasárnap felöltötte a régi perzekutor egyenruhát: szűk, zsinóros lajbi, pantalló, térdtől lefelé vászonborítással, a nadrág alatt csizma, jókora tarajos sarkantyúval, pörge kalap és hatalmas karikás ostor. Az öreg bajusza pedig viasszal kétfelé kipederve. /Kutyakomisz ember volt, apám is mesélte... És a tornatanárom, akinek keresztapja volt./

Kerestük a régi patikákat és felidéztük a régi gyógyszerészeket, „Langer” patikáját és a Hidegh családot, ahol minden férfi öngyilkos lett. A régi rác bárányhenteseket kerestük és a szűk, óvárosi kapualjakat. /”Ostrom esetén kővel töltött hordókkal torlaszolták el a kaput” - mondtad. De én egy óvárosi Falstafftól azt hallottam, hogy inkább a szőlősgazdák miatt hagyták ilyen szűkre, mert hogy a szőlőskertekből igen dülöngélve tértek haza.../

Megbámultuk a zsinagóga empire oszlopait - és azt mondtad, hogy akkoriban a zsidók erősen Napóleon-barátok voltak. Az aradiakat is ezzel vádolták. A polgárság sokáig fegyveresen akadályozta az építkezést... Aztán a polgármestert, aki építész

volt és a terveket készítette, Bécsbe küldték - és ettől kezdve nyugodtan építkezhetek.

És hányszor álltunk a Fekete kutya üzlet előtt, ahol a szomszédban a rejtélyes S. doktor lakott /Olyan volt, mint Krúdy csodadoktora: Kisilonka Jácint./...

Aztán dr. György Jánost is együtt nyomoztuk. Többszörös doktor volt, mint mondják, és valahol Amerikában teológiai professzor. Hogy egy szép napon egy aradi gyárban zsákhordó legyen... György János , a „mezítlábjárás apostola” volt!. Szerinte: az emberiség nem eléggé alázatos és ezért mezítláb kell járnia... A próféta „Tibeti evangélium”- ot írt - és szép, szőke szakállt viselt. Egyszer egy este csak úgy kiment az udvarra - és eltűnt. Aztán Amerikából írt. Újra professzoroskodott, majd mint marhahajcsár tért vissza - és a káromkodás lélektanát tanulmányozta. Szerinte: csak az elnyomottak káromkodnak...

Tudtuk, hogy a Halász utcában lakott valahol, de a mostani lakók hírét sem hallották. /És bennünket is csodabogaroknak néztek.../

És Timon Zoltánról meséltél./Babits ír róla a Magántudósok című cikkében./ Szintén próféta volt, mérnök és szakiskolai tanár. „Filozófusruhában” járt, vitorlavászon frakkban, kék harisnyában és maga „költötte” saruban... Az ifjúságot „óvta” számos művében az alkohol és dohány ördögétől, na meg a nőktől...

Az egyik művét egyenesen „Szellemi krumpli”-nak

címezte... És filozófiai eposzát a Nyugatnak is elküldte. Erre írta Babits a cikkét - azt kérdezve, hogy miért van ennyi megszállott, üresjáratú, világmentő apostol és próféta a vidéken?

És nekünk, Aradra, jutott belőle bőven... /Te is az voltál, kedves Z.A., ezt mindenki tudta.../

Aztán újra és újra nekiindultunk az óvárosnak. A kopott házakból szinte vártam, hogy a Gólem lép elő... S valahol ezt énekelte egy szomorú leányzó: „Maros partján elaludtam...”

Mennyit beszéltél a régi színészekről és a réges-régen porladó karleányokról... B. Gyuláról, a baritonistáról, aki álarcosan kirabolta a nagynénjét, mikor nem volt pénze - és a nők bálványa volt, pedig „epilepszia gyötörte” - tetted hozzá.

Álmok, sejtelmes alkonyatok, soha vissza nem térő hajnalok, vidám óvárosi kompániák és Schmidt Nikolaus, a német poéta, aki befőttesüvegből itta a pálinkát.../őt is ismerted, hisz barátok voltatok, mikor még a Fekete bárányt bérelte.../

A költő asztaloslegény korában becsavarogta Európát.

Szocialistaként tért vissza. A Csimpolyadalokban az elnyomottakért emelt szót, és a Medvében, sváb tájszólásban, a föld népét viszi színpadra.

Engem az eposza, a Satanas /Madách utánzat!/ érdekelt. /Te nem érted meg, hogy Schmidtet újra felfedezték és kiadták!/

Sokszor kutattuk a régi aradi szerbek történetét. A török hódoltság korában kerültek ide, mint a szultán zsoldosai. S mert keresztények voltak, itt maradtak, granicsárok lettek. Aztán békés földművesek, iparosok, kereskedők. Mária Terézia

„A világ legöregebb huszára” (Skultéti László)
sírja az Újaradi Temetőben

A vértanúk kivégzésének valóságos helye
(ahol a fasor van)

idejében népes rajokban kivándoroltak Zaporozsba.

És Tököli Sabbas, a szerb patrícius emlékét kerestük. Nagy irodalompártoló volt, alapítványtevő, templomépítő. Írt is, és Bécsben nagyon kedvelték. A mostani templomot is ő építette 1822- ben, „zaporozsi” mintára.

Álmodoztunk, és Tömörkény meg Móra szavával élve, „darvadoztunk”, azaz kiskocsmákban /az előbbieik szavával „dutyánok”- ban/ iszogattunk, halkán idézve az elmúlt, régi-régi aradiakat...

Megvallom, hogy most a könyvedet lapozgatom... Kevesen szerették és értették úgy a várost, mint Te... És kevesen zarándokoltak olyan alázattal a régi emlékekhez, mint Te...

Együtt sopánkodtunk, hogy az ősrégi, a középkori Aradból nem maradt semmi. Ennek egyik oka - állapítottuk meg - , hogy nem kőből, hanem vályogból, téglából építkeztek. Az óvár is csak földvár, „palánk” volt. /Két gerendasor közé földet dömöcköltek, ez volt a várfal. /Kőből csak a felvár volt./ A mai Hajó utcában, a gázgyár környékén lehetett./

Milyen jól ismerted az ősrégi boltokat, rőfösöket és rövidárusokat. És együtt idéztük a régi vásárok emlékét. Ősrégi jogon, tavasszal és ősszel, az állomástól a Szabadság térig hatalmas „kirakodó” vásárrá alakult a város. Minden árunak megvolt a hagyományos helye. Most is szinte látom a papucsosokat és a fazekasokat. Dézsát, létrát és a jó ég tudja, hogy még mit nem árultak ezekben a régi vásárokbán. A legények fakanállal és shimmylabdával püfölték a visongó,

kacagó lányokat... És a mézeskalácsosok, a törökmézeseek. A jószok, csepűrágók, művészek, szerencsekerekeseek és az álomvilág minden bűbájosa ott nyüzsgött a nyolc napig tartó vásárban. A vásárfia, a kakasos trombita és tükrös, nagy mézeskalácsszív. Mennyi szín, milyen forgatag - mennyi gyermeki álom...

És az estbe nyúló alkonyat, a karbidlámpák a sátrakban és a kikiáltók rekedtes hangja, ahogy a csodakígyót hirdették. Tűznyelők, kardnyelők, erőművészek, mintha csak az Ezeregyéjszaka elevenedett volna meg.

Te jól ismerted ezeket a régi, nagyon régi vásárokat. Biztos keménykalappal feszítettél a sátrak között és a magad álomországát jártad.

Aztán újra a csapszékek következtek, de nem a még működők, hanem olyanok, mint a Három nagy gombóc vagy az Aranykulcs. Kerestük a Zöldfához címzettet és elmerengtünk a Három Fekete Ló előtt. Az Arany Oroszlán, hol is lehetett, és a Kispipa...

Nem tudom, hogy a kifliárusra emlékszel-e még? Jó néhány évet szolgálhatott Afrikában, az idegenlégióban, és egy kicsit ütődött volt. Arabbal keverte a franciát, és az oráni bordélyokról mesélt. Felgyűlt képzelettel hallgattuk a tánciskolai ruhatárban, ahol árult - és valahol távoli tájakon bolyongtunk, hogy aztán visszazökkenjünk a tegnapi mába, 1938- ba.

Milyen különös, hogy a sírodat soha nem kerestem fel. Csúnyán haltál meg. A kilincstre akasztottad magad. Borzalmas

lehetett... Mielőtt elszántad volna magad, már koldultál. És arra kértél mindenkit, hogy csak nekem ne szóljanak... Koldultál és soha nem voltál józan... Kár volt érted, mert nagyon szeretted a várost. Úgy szeretted, mint kevesen. Kár volt ilyen csúnyán befejezned, kedves Alfréd.

SZÁZADVÉGI EMBEREK

Iványi Ödön szellemének

1882 decemberében, a régi Városháza utcában, az ódon szerkesztőségben egy széles vállú férfi hajolt az íróasztal fölé. Inkább földbirtokosnak vagy szolgabírónak nézte volna valaki, mint hírlapírónak... Pedig szívvel-lélekkel újságíró volt. Pontosan, amilyen akkor vidéken kellett. Szükség esetén a kardot is remekül forgatta. Egyelőre olyan ügyesen, hogy egyik váradi kollegáját megvágta duellumban és ő is kapott az állára egy „laposat”, s most szakállt viselhet holtáig.

De Váradon nem volt maradása, nem annyira a párbaj, inkább ellenzéki tolla miatt. A frissen indult Arad és Vidéke szerződötteti szerkesztőnek /s ha szükséges/, karddal is „verekedő” redaktornak... /Följegyezték, hogy egyik-másik redakcióban örökösen készen álltak a kardok, pisztolyok - és a segédek.../

Iványi Ödön, mert ő ez az ifjú óriás, lázasan ír. Szálkás, hegyes betűi majd egy évtizedig tartják izgalomban a várost és minden újságolvasót.

Milyen is Arad, amikor a régi, mór stílus indóházából ócska komfortáblin bedöcög a városba a „szerkesztő úr”?

Az állomás környéke afféle préri még, ócska deszkapalánkokkal és végtelen fatelepekkel. A városba vezető út: igazi dágvány.

A szerb templom és a Római Katolikus templom

A régi Búza téren egy-egy kovácsműhely szomorkodik, néhány elárvult udvarház és a nagy, több emeletes Széchenyi-gőzmalom. Aztán a városházaig ismét jókora kertek - és elhanyagolt telkek sorakoznak.

Az új városháza, még egyelőre magánosan, a jövődő fejlődés útját mutatja. /Lechner Ödön fiatalkori műve, de a helyi potentátok egy aradi építésszel „átdolgoztatták” az eredeti terveket... A nagy építőművész soha többé nem jött Aradra./

A „torony alatt” - így nevezi a néphumor a városházát és a városvezetést - Salacz Gyula az úr. Podesztának „becézik” a lapok... A serény, építkező, fejlődő Arad jelképe, az új városháza. És a modernizálódó, haladó világ szószólói - a vidéki hírlapírók... /A „Városos” ország - ahogy később egy „váradi kolléga” írta.../

Iványi más világot talál itt, mint a Tiszák dzsentr-Biharországában. Közvetlen, megnyerő modorával mindenkit meghódított

A „lapcsinálás” még eléggé patriarchális. Mindenért gyalogszerrel járnak a szerkesztő urak. /Telefon még nincs, mert hisz csak 1885-ben szereli fel az elsőt Puskás Tivadar aradi tanítványa, az ezermester Rózsa Géza /

A vezércikket vagy maga a szerkesztő üti össze, jól „odamondogatva” Bécsnek, vagy egy rokon szellemű lapból - átvágja. A vezércikk olykor hosszan kígyózó tudós értekezés, noha Kossuth „modernizálta” már a maga idejében. S olykor a legfőbb munkatárs az olló. Csattogtatják is derekasan a

szerkesztők... A helyi híreket, ha ugyan történik valami, az „újdondász” szedi össze, vagy a kávéházban „értésül az eseményekről”... „Az olvasókat elsősorban az ellenzéki képviselők nagy filippikái érdeklik /Egy csattanó bon mot a vidéken még évekig visszhangzik.../

Iványi feltűnően művelt a vidéki hírlapírókhoz viszonyítva. Németül és franciául olvas. /Milyen különös, hogy ezek a századvégi vidéki lapok mennyit tudnak Párizsról... Minden Szajna-parti semmiség helyet kap./

A nagy élménye: a váci államfogház. A párbajvétségért kerül oda. Társa, a párizsi kommün volt minisztere, Frankel Leó. A magyarul nem tudó, 71- ben halálraítélt kommünár jó barátja az aradi hírlapírónak. Iványi népdalokra tanítja barátját - és a szocializmusról beszélnek. Frankel a velük együtt „ülő” „elméleti” forradalmárokat /néhány szocialista lapszerkesztőt/ - nem sokra becsüli... Az ő szemében csak az a „valaki”, akit halálra ítélték. Iványi ettől kezdve válik érzékennyé a szociális kérdés iránt. És mint valamennyi századvégi író, ekkor kezdi tanulmányozni a nagy orosz realistákat.

A nagy élmény folytatása pedig: Reviczky Gyula aradi hírlapíróskodása.

A sokat hányódott Reviczky, aki legutóbb Pesten egy fényképészeti műteremben lakott, kenyeret keresni jött Aradra, mint kormánypárti szerkesztő.

Karácsony előtt egy nappal érkezett. Szállása Márki Sándorral egy házban volt. /A régi Bing-házban./ Márkiék,

Reviczky kedvéért, egy nappal hamarébb tartották a szent estét. De a költő hallgatag, szomorú volt...

A szerkesztést - a kérészéletű lapnál - szerette. Nem vette ugyan valami komolyan, és rövidesen a legjobb barátságba keveredett a függetlenségi Iványival.

A Pölzlben, az akkori bohémek kávéházában találkoztak és annyi volt a megbeszélni valójuk, hogy csak a hajnal vetette őket haza. /Az aradi legenda tudni véli, hogy szegény Reviczkyt sokszor találta a házmester a kapu előtt, mert elázva nem volt ereje kinyitni a zárat.../ Eibenschütz nyomdásztól hallottam / 84.VI.23/

Az irodalomtörténet följegyezte, hogy a természettudományok iránt érdeklődtek. Különösen az orvostudomány foglalkoztatta őket. /Rá is szorultak, hisz a tüdőbaj vitte el mindkettőjüket.../

Járták a kávéházakat, az apró lebújokat. Benéztek egy kis bundapálinkára Mitru bácsihoz, a Templom utcába és Jéca bácsihoz, aki egy „olyan” házat vezetett...

A költő, a századvégi költő /ezt azóta megírták az irodalomtudósok/ - kitaszított volt. Reviczky is ezt érezhette. S hiába vágyódott család, melegség, szeretet után - az élet nagyon meghajszolta... Így vonzódott a kitaszítottakhoz, a „perditák”-hoz. Mert hangját a „hivatalos” irodalom meg sem hallotta - az álomba menekült.

Furcsa, hogy az építkező, rohanó, kereskedő, iparos városban két álomkergető egymásra talál. Reviczky Aradon

átdolgozza és befejezi az Apai örökséget, a „fölösleges ember” történetét, Iványi pedig készülődik egyetlen művére, A püspök atyafiságára.

Megoldást keresnek és talán együtt olvassák Csernyisevszkij Mi a teendő-jét. /Iványi hősei olvasták.../

És minden bizonnal találkozik Reviczky Justh Zsigmonddal, aki Párizsból látogat haza. Justh is „ködlovag” és megoldást keres. /Akkoriban történik, hogy az Arad környéki román nazarénusok, a szektába menekülők, Tolsztojhoz fordulnak - magyar nyelvű levéllel.../

Justh párizsi tárcái /Iványi lapjában/ a fénykép hűségével rögzítik a nagyváros életét. És megoldást keresnek mind, akik írnak. Angol festőbarátját, Ruppert C.W.Bunnyt is elhozza Aradra. /A festő a helyi népeletből merít témát./

Aztán egy szép napon megszűnik Reviczky lapja - és a költő elutazik. /A laptulajdonos főispánnál „elfelejtett” bemutatkozni.../

Iványi pedig, tüdejében a rettenetes kórral - írja tovább „beszély-eit, „karc-kép”-eit, „szomoreszk”-jeit és éles hangú vezércikkeit. „Városos” irodalmat követel, és elavultnak tartja a kései népies, „faluról élő” irodalmat. Pedig két szerkesztőtársa, Sümegi Kálmán és Murai Károly /igazi nevén Kovács László/, a paraszt tárgyú, igazából ál-problémákat feltáró irodalmat „műveli”. /Márki Sándor az aradi irodalomnak ezt a korszakát „Iványi-Murai kor”-nak nevezi.../

A város „nagy élménye” ezekben az években Francois

Coppée és Lesseps Ferdinánd aradi látogatása. A Petőfi-rajongó Coppée /"színészies külsejű"-nek mondják a lapok.../ és a Szezei-csatorna építője a Petőfi-szobor leleplezésére jöttek. Aradon fejedelmi fogadtatással tisztelték meg őket. A franciák ettek-ittak, rajongtak a „csárdá”-ért, a vértanukért - és igazából, a vesztt 70-71-es háború után szellemi szövetségesekeket kerestek. /A német sajtó nagyon idegesen reagált a látogatásra.../

Iványi tagja a fogadó és rendező bizottságnak. A cikkei: élesek, pontosak. A franciák - mondja - ne kuriózumot lássanak, hanem az igazi, reális életet...

Lesseps a városligetben /az igazi aradiak „Kiserdő”-nek nevezik.../ egy helyre menyecskével ropta a csárdást - és talán nem gondolt arra, hogy néhány év múlva, csalódottan, egy „másik” csatornáért a börtönt is meglakja... A vértanuk obeliszkjénél Coppée Jankai József aradi költő, hevenyében lefordított versét akarta elszavalni, de lebeszélték... /Jankai, a volt 48-as főhadnagy, az aradi március 15-e egyik rendezője - szocialista hírbén állott, noha mérnökember volt./

Kivitték a franciákat a Hegyaljára is, szinte alig voltak józanok... /És Iványi azt írta, hogy inkább a líceumot mutatták volna meg a franciáknak - és ne a Szabadság téri borospincéket...

Az író itt a kórházi ágyon, nem gondolt arra, hogy néhány évtizeddel előbb az öreg kórházi fák alatt egy kisfiú futkározott. Az igazgató-főorvos fia volt, a kis Csíky Gerő... Jeles tanuló, lelkes aradi - és később jeles drámaíró...

És azt sem tudhatta Iványi, hogy valahol a Pernyáában, a

Sarló utcában egy ifjú anya hajolt a bölcső fölé, egy kisfiút altatott.../A kisfiút Tóth „Árpiká”-nak hívták.../

És azt sem tudhatta, hogy a líceumban, a tágas igazgatói lakásban, egy másik kisfiút, Aladárt altatta az édesanyja.../ Kuncz Eleknek, a gimnázium félve tisztelt igazgatójának a kisfiáról van szó...

Iványi fáradtan hunyja le a szemét. Évek óta beteg. Azt mondják, hogy egy pohár sörtől kapta a tüdőbajt... És borzalmas, ahogy a lapja elbánt vele. Felmondtak neki. Szó szerint: az utcára került. A konkurens lap, az Alföld, azonnal szerződtette. És most jön a nagyszerű: a szívtelen szerkesztőt valamennyi munkatársa otthagytá. Mindnyájan szolidárisak voltak Iványival. Az olvasók sem hagyták cserben. Gyűjtést indítottak és elküldték gyógyulni Arcóba. Ismét összekerült Reviczkyvel. Marillavölgyben is üdült. S közben írói hírneve is nőtt, növekedett. /Azt mondják, Mikszáthnak nagyon tetszett A püspök atyafisága./

A szívtelen laptulajdonosra sem haragudott már. „Félt a temetkezési költségektől” - írta róla keserű humorral.

Az életére gondolt, a nagy tollharcokra, a vidéki pezsgésre, amit ők, a „cigányok” /így nevezte az újságíró-bohémeket/ idéztek elő. Harcoltak a szűk látókörű városatyákkal, a nyárspolgárokkal, az előítéletek ellen lázadoztak, magas műveltségű polgárságot szerettek volna.

A barátaira gondolt, elsősorban Méray-Horváth Károlyra. Ez a zseniális mérnökember, noha feltaláló is volt, egyike volt

a vidéki zsurnalisztika oszlopainak. Iványit, az „aradi író” számon tartotta, népszerűsítette. Közben jó lapot „csinált” - és amikor párbajban ellőtték a jobb karját, ötletes műkezet konstruált. A „gépkézzel” írni is tudott. /És szociológiai munkái mellett egyike az első fantasztikus-regény íróinknak./

Iványi nagyon megszerette a várost is. Az aradi ember józanságát, szorgalmát csodálta. Büszke volt a villanyvilágításra, amiért annyit küzdöttek a lapok. És büszke volt a vízvezetékre. Ezt is a „skriblerek” harcolták ki. /Angol cég végezte a munkálatokat. A várost 18 - 20 éves fiúk, a tulajdonos rokonai mérték fel./

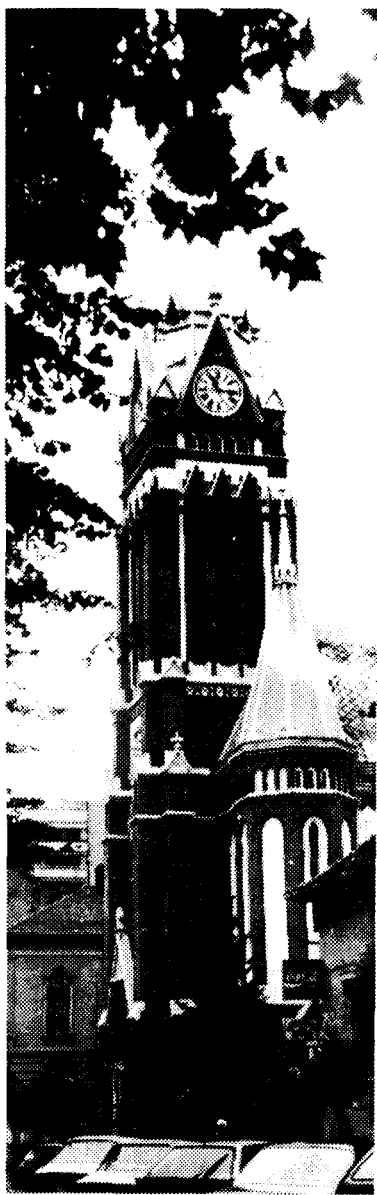
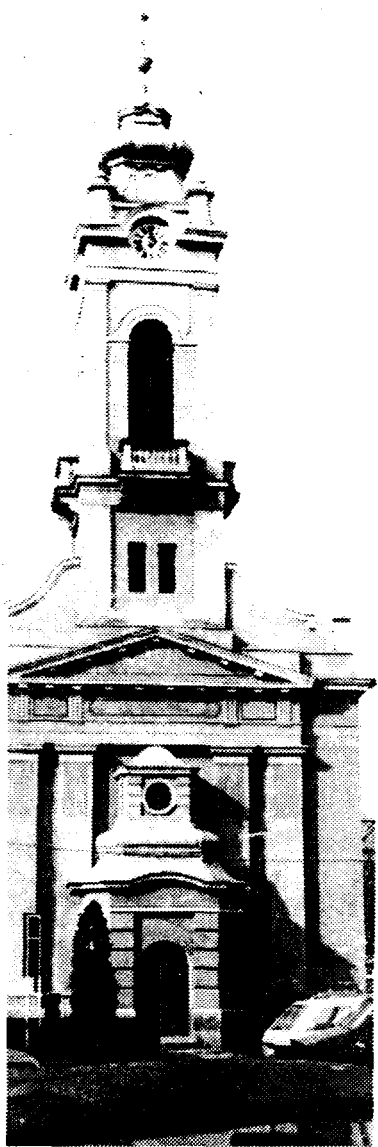
Most pedig az aszfaltozásért folyik a küzdelem. Fulmináns cikkek, s ő itt fekszik, bizony halálraítélten. Ugyan a jó Zimmermann doktor, aki a vakbelét is operálta /egyike volt az első ilyen nemű műtéteknek/, biztatja, hogy akár száz évig is élélhet. Mosolyog, ha arra gondol, hogy egy öreg, vaskalapos doktor bácsi röpiratot írt a vízvezeték ellen... És a lapok hónapokig cikkeztek a halotthamvasztásról. Közben jókat nevettek a „vadpoétán”, a hazafi Veray Jánoson, aki Aradot is megtisztelte. „Megrovási kaland”-ot kapott mindenki, aki nem tisztelte meg az apró termetű, zsinóros magyar ruhás, árvalányhajás költőt... Láta a korzón Ürge Ignácot, a kínai misszionáriust, copffal és a kis kínai fiúval, Petolóval. S látta Simli Mariskát, a papi ruhát viselő, hóbortos kékharisnyát. / Simli Mariska székesfehérvári volt, a pesti egyetemen tanult. Aradon több napig volt! 1903- ban halt meg. /84.VI.18/.

Iványi mindenre reagált lapjában. Érdekes cikkeket írt a 85-ös sztrájkáról, és jól ismerte az első aradi szocialistát, Schrodtt Lajost. Érdekelte a román irodalom és élénken figyelte I.V. Stanescu munkásságát.

Tudta, hogy mostanában tárgyalták Traian Boda tábornok perét, és nagyon érdekelte a híres védő, a „vajda”, Eötvös Károly aradi perbeszéde.

„A szépasszonyok városa” - gondolta és ismét mosolygott. Mikszáth nevezte el így Aradot - és a sajtóban sokáig élt ez a találó elnevezés. „Tanúság rá a lapok hymen-rovata” - írta erről valahol Iványi. Való, hogy országos hírű emberek vittek Aradról feleséget. Aztán a nagy színházégést látta, amikor szinte porig égett a büszke, új színház. És mennyit csatáztak a lapok, amíg újraépítették. /Csíky Gergelytől kértek prologust. Küldött is, szépet, magasztosat.../

Iványi egy pillanatra a líceumra gondolt. /”Királyi főgimnázium” volt a hivatalos neve./ És jó embereire, a tanárokra. Igen, velük szívesen volt együtt. Márki Sándorral, a város történetírójával, ezzel a szelid lelkű, finom modorú tudóssal. Jancsó Benedekkel, a nagyszerű irodalom-és történetíróval, ők ketten írják a város hat kötetes monográfiáját. Pontosabban Márki a megye és a város történetét, Jancsó pedig az egészet szerkeszti. Külön kötet tárgyalja a gazdasági életet és a növényvilágot. Igen, ezt Simonkai Lajos írja. De a líceum tanára a nagy esztéta, Jánosi Béla is. És a fizikumban modern dolgokról, a dinamóról, az izzólámpáról, Edisonról beszélnek.

A belvárosi református és az evangélikus templom

Egy pillanatra elszunnyadt. Látta magát Fábíán Gábor háza előtt, az Oskola utca sarkán. Az emléktáblát leplezik le a nagy műfordító, Vörösmarty barátjának a házán. Jól emlékszik, amikor Borossebesben Sárosi Gyula szülőházát is megjelölték.

És látja a bálakat a Három királyban /Jókai is írt róla!/, a Fehér Keresztben vagy a Krispinnél. Látja magát a korcsolyapályán, kinn a városligeti tavon.

Néhány hét múlva elhagyta a kórházat és el Aradot. Visszament Váradra - meghalni...

A város pedig élt tovább és sokára, évtizedekre elfelejtette Iványit.

A Kölcsey Egyesület /Jancsó Benedek, Márki Sándor és néhány lelkes literátor alapította 1881- ben!/ neves írókat hívott meg előadókul. Így került volna sor Tolnai Lajosra, aki a modern publicisztikáról és Falk Miksáról szeretett volna beszélni. /Hogy megtartotta-e az előadását, az máig sem derült ki. De két levele fennmaradt./

Meghívják az ünnepelt írónőt, Beniczkyne Bajza Lenkét. Az „előkelő világ” írónője a színházban olvas fel, és meglátogatja a Progresul román egyesület bálját.

A nagy esemény azonban Jókai aradi előadása. A véderővitában elhangzott beszéde miatt mindenütt haragszanak rá. Az aradi asszonyok elhatározzák a bojkottot - és nem olvasnak többé Jókai regényt...

Mikszáth, akire szintén neheztelnek, ekkor írja, hogy ő pedig többé nem táncol aradi hölgygel, mert egyébként sem

szokott táncolni...

Jókai - a városháza nagytermében - új drámájából, Az aradi hős nők-ből olvas fel. Ezüstkoszorúval tisztelik meg. Az író ekkor mondja: „Tudtam, hogy az angyalok nem járnak fekete ruhában!” /Az aradi tárgyú darab valójában - gyenge műve.../ Megcsodálja a vértanuk szobrát, jár gyárban és iskolában - és tarokkozik a kaszinóban. Este a díszelőadáson kedvesen köszöni meg az ünneplést... /Néhány év múlva, Csiky Gergely után, őt is díszpolgárává választja a város.

A város maga épül és szépül. A korzón sokszor látják a pécskai káplánt, zsiros reverendában, ahogy papírzacskóból eszi a szilvát... Egyszer majd nagy hírvű ember lesz ebből a sámánból. Most Kálmány Lajos tisztelendő úr, aki a nyomdába siet, hogy Koszorúk az Alföld virágaiból című művét korrigálja.

A Kölcsey Egyesület irodalmi „zsúrjain” neves helyi előadókés „nagy nevek” szerepelnek. Mikszáth nagyon sajnálja, hogy személyesen nem jöhet el a „szépasszonyok városába”... /Már járt itt, inkognitóban, valamelyik szélhámos Katánght leleplezendő.../

Sokasodnak a gyárak és sokasodnak a proletárok. A Vörös Ökör fogadóban szervezik az első május elsejét és Fischer, a szemüveges szabó évtizedekig viszi a vörös zászlót a felvonulásokon. Sarlot Domokos főkapitány fogdmegjei gyakran letartóztatják a „cucilistákat”... A Trombita utcában egy régi-régi házban Új Világ, majd Közjólét címmel szocialista lapok indulnak. A két főcucilistát, Huyer Pált és Dundler

Károlyt, gyakorta idézi maga elé a főkapitány, mint „csendháborítókat”...

A várost a „gyász városának” és a Golgotának nevezik. Költők és fűzfapoéták éneklük meg azt a ködös hajnalt. Thorma János képe - olajnyomatban - a városnak ezt az egyetlen nagy pillanatát örökíti meg.

Mivel vidéken kötelező a Reviczky póz, van a városnak Hrabovszky Lajosa /de Hrabova/. Költő, italos, tüdőbeteg - és tehetséges... Egy esztendeig itt él, mint Réthy Laura primadonna férje, Rudnyánszky Gyula. /Váltóhamisításért ült.../

Méray-Horváth ide csalja Gárdonyit. A későbbi „láthatatlan ember” újságíró az Arad és Vidékénél. Mogorva, - a kortársak véleménye szerint - magános ember. /”Nem járt vendéglőbe, hanem otthon, pásztorfurulyából tilinkózott” - mondta félszázad múlva egy kortársa./

Gárdonyi apja emlékét kereste Aradon. /Az öreg Ziegler 48- ban volt itt. /De csalódott. A laptulajdonos, egy városi iktató, azt követelte, hogy a jegyzőkönyvek cirkalmas nyelven írjon.

Szerinte Gárdonyi „nem tudott magyarul...” El is ment, ahogy szerét ejtette. Ideges gyomorfájdalmai voltak - és szabadságot kért. Az újságíráshoz, illetve a riportozhoz nem sok érzéke lehetett, mert egy nagy lopásról szenzációs cikk helyett csak néhány sort írt, ezzel a címmel: „Lopják a kabátokat”. A Rézhercegnőt fejezte be Aradon - és 1917- ben ismét vissza akart térni.

A líceumban a fizikai szertárban rejtélyes kísérletek folynak. Bemutatják a „dynamics-gépet” és a fonográfot. És az egyik teremben óriási fülbe beszélnek, muzsikálnak - és egy távoli teremben hallható...A „telephon” ez - és a tréfás hírlapok megkérdezik, hogy lehet-e „távbeszélőn” át pipázni - és pofozkodni...

A város egyik „fenegyereke” Horváth K. Vilmos, Arad „Bagoly bácsi”-ja.../Én még láttam malaclopójában, kis orvosi táskájával, ahogy belépett a Vadászkürtbe.../ Valamikor fizikatanár volt, de Habsburg-ellenes regényéért menekülnie kellett a kisvárosból, ahol tanított. Aradon lett élclapszerkesztő. És mert egyszer az osztrák tiszteket „törpe Haynauk”-nak nevezte - megvagdalták fényes nappal az Arany Oroszlánban.

Élclapja, a Füles Bagoly - kormányt is buktatott. ő maga Rózsay Pál, árvaszéki tisztviselővel barátkozott, akit mindenki ismert, mert évtizedekig ő volt a Bolond Miska; Papanek Danija...

Olykor pedig feltűnt az aradi éjszakában Réthy László, a nagy tudós, történész és numizmata. Malaclopóban járt ő is, és kis táskával. Kevesen tudták róla, hogy ő a hírhedt Löwy Árpád, a pornográf költészet nagymestere. Furcsa, kántáló hangon szavalta „verselményeit”, hogy aztán sokára eltűnjön a városból./Holló Barnabás meg is mintázta köpenyesen, táskásan.../

A Dankó-láz is eléri a várost. A „nótafa” szívesen muzsikál az újaradi Tündérkertben, különösen, ha ott a barátja, Nikolits

Döme köz-és váltóügyvéd és drámaíró...Az ő darabjához, a román-magyar tárgyú, Leányrabláshoz szerez nótát Dankó. S míg muzsikál, a szállodában elárverezik a kabátját. /Ti. a „tulaj” tönkrement és mindenét dobra verték. A muzsikus kabátját is!/

A város épül, szépül. A szorgalmas névtelenek mellett ott vannak a kisváros különcei. A senkivel nem barátkozó főlevéltáros Szondy Béla. /A város csak „Szondy páter”-nek nevezi a polgári anyakönyv bevezetése után.../Magában üldögél és két pohárral koccintgat: „Na, szervusz Béla, igyunk még!”

Nagy, jelentős lap indul, Tribuna poporului címmel. A szerkesztője, Ion Slavici unokaöccse, Ion Russu-Sirianu.

Villany, csatornázás, aszfalt, jó magas pótladó - és eldugott kis falvakban kétféle apostol jár. Az egyik a társadalmi forradalmat hirdeti, a másik, a nazarénus, a világ végét...

Az újságok bökversben csipkedik a „tanáros” Kölcsey Egyesületet és hosszú, tárcányi báli tudósításokat hoznak. Az ünnepelt primadonnák hintójából kifogják a lovakat...

A városban lóvasút csilingel; a lapok arról vitáznak, hogy a XX. század vajon 900-ban vagy csak 901-ben kezdődik-e?

A HALADÁS JEGYÉBEN

Szántay Lajosnak, a mérnöknek,
a legszebb aradi épületek megálmodójának.

Azt mondják, a német császár „elrendelte”, hogy az új század 1900- ban kezdődjék...Ha nem is volt így, bár a lapok írták, mindenki valami újat, valami nagyszerűt várt... A gépek, a repülés százada lesz - mondogatták. /Mindjárt akadtak is aradiak, akik a repüléssel kísérleteztek. Némethy Emil, papírgyári igazgató, aki röpiratát megküldte mindenüvé... És Faludy Károly, az énekes-színész, aki először repült az aradiak közül.../

A lapok arról panaszkodnak, hogy kibírhatatlan a pótagó, és ugyanakkor csodálattal írnak a „rohamos léptekkel” haladó városiasodásról. A szecessziós paloták, mindenik kisebb-nagyobb toronnyal, akkor nőnek ki a földből. Ekkoriban épülnek ki a körutak, és hol a régi sóházat bontják, hol a régi törvényszéket... A falakkal emlékek is hullnak, de az elmerengés csak néhány pillanatig tart... A várost átszelő lóvonatot/Tennerék feudumát.../ gúnyolják, és egy évtizedig vitáznak: hol is legyenek a Maroson a büszke vashidak./ A régi fekete hidat, amely már 48- ban is állt, hangulatos cikk parentálja el./

Mindenki „városrendező”... Van, aki az óvár teret

„parcellázza” és van, aki az állomás környéki prérít... Végül is, a város Palóczy Lászlót kéri meg a tervek elkészítésére. / „Drága” a kivitelezés - mondják. És abba is marad./

Felépül - közmunkával - a Fejsze utcában a román nemzeti ház - és a harcos publicista, Ion Russu Sirianu külön füzetben ismerteti. De díszes épületbe költözik a Tribuna is.

A munkások, a zajos népgyűlések mellett, esténként „tüntető” sétákat rendeznek. /Ijedsznek is a lapok.../ Az új polgármester /fiatalabb éveiben operaénekes volt!/ erélyről szónokol - és a városnak híre kerekedik./Ady; Váradról észre is veszi. Szerinte: ott nincs valami rendjén, ahova annyira kíváncsiak a színészek... /Bökverset is ír a váradi poéta a minduntalan kipattanó aradi csalásokról.

Józan-e a város vagy bohém? - kérdezzetik a vezércikkek. Az egyik közíró szerint azért nincs „önálló” szellemi élet, mert az embereket túlságosan elfoglalja a megélhetés utáni hajsza...

A jó öreg Kölcsey Egyesületet ostorozzák az újságok, pedig nincs igazuk. Az Egyesület megvásárolja az Öthalmot, falusi népkönyvtárakat, betűvetési tanfolyamokat szervez, gondozza a /színház épületében levő/ múzeumot, évkönyvet ad ki - és neves írókat hív előadásra. A lapok hasábjain azonban megindul a „konzervatív” tanárok vezette egyesület - és a „progresszió” - tképviselő újságírók közötti harc. „Koturnusos” - nak mondják az előadásokat és visszaküldik a jó professzorokat - füzetet javítani...

Arad „kis íróvilágáról” beszélnek s szorgalmasan

recenzálják Bajtay Mihály Emberek című - érdekes, román tárgyú - elbeszéléseit és Sphinx című művészregényét. Varságh János /bankhivatalnok/ az egyik helyi költő. Epigon ugyan, de nincs nagyobb, ha csak Dálnoki Nagy Lajost, a verselő alispánt nem tekintjük annak. A Lévy József köréből ideszakadt literary gentleman négy évtizedig műveli a poézist. Drámáiban, Dóczy Lajost utánozza. A pletyka című darabjáról Ady beszél - szerényen megemlítve, hogy ne az urakkal csókolózó parasztokról írjon, hanem a megyebeli szociális feszültségről, vagy a nemzeti kérdésről. Dálnoki, tovább írja érzelmes, jól csengő dalait - és „rokokó” dramolettjeit.

A Kölcsey most is hív előadókat. Tömörkény István ízes levélben menti ki magát, mert a „boltban, ahol a pántlikát méri” /értsd: a múzeumban!/ temérdek a dolga. Mikszáth, esketési tanú Aradon. Főúri, pontosan iparmágnási násznál asszisztál a jó palóc - és szépet, kedveset mond az aradi hölgyekről. Tőle van - talán - a város egyik epitheton ornansa: a szép asszonyok városa.../Ez is kedvenc csemegéje a lapoknak... A hymen-hírek, ahonnan megtudjuk, hogy Aradnak nagy „kivitele” van szép, feleségnek való lányokból.../ Mikszáth 1906-ban volt esketési tanú /84.XI.20/

(Mikszáthot fogarasi választói éppen, ittidőztekor értesítik, hogy nem választják meg többé.)

A kultúrpalota ügye is egy jó évtizedig elhúzódik. Hová is építsék? A legfantasztikusabb tervekét röppentik fel.

A közvélemény azonban Aradot a „gyász városá”-nak

nevezi. 1849 októbere... Igen, ez a város jellegzetessége. Móra Ferenc ugyan megírta, hogy tudományos alapon keressék a sírokat. Évente az ünnepség. /A főrendezőt, Kovács Vince kultúr tanácsnokot, „Kegyeleti” Vincének nevezi a néphumor.../ Az ünnep maga: magánünnep. Az iskoláké, a közönségé. Közben ezeket „ásnak a földbe”, de a sírokat csak nem találják.

A város „bálványa” Barabás Béla, aki Tisza Kálmánt kibuktatta Váradon. Barabás típusa a „48-as függetlenséginek” - a szép frázisok embere. /Bosszúból aztán Tisza István buktatja ki Aradon.../

1908- tól a Román Nemzeti Párt székhelye a város. Új lap is indul, a harcos Romanul, Vasile Goldis vezetésével. A két lap, a Tribuna és az új közötti küzdelmet, melyben részt vesz Goga is, nem kisebb emberek, mint Cosbuc és Caragiale próbálják megoldani.

Iorga is ebben az ügyben jár itt. A városról írott cikkében észreveszi, hogy a főtér a „reklám”, a kirakat - a külvárosok szegényesek. Dicséri a múzeumot - és reálisan látja a dolgokat.

A főreál ablakából egy szőke, kék szemű, tejfehér arcú fiú néz a vársétány felé... Elszegényedett dzsentrí család sarja. Uradalmi intéző - „jósázkormányzó” - volt az apja. Most nyomorognak. Sűrű élményeket, soha nem gyógyuló sebeket kap a fiú. Az önképzőkörben, a vezető tanár: Krenner Miklós, „kis Jókai”-nak nevezi, mert kész író. Csípős kritikáival sokszor maga ellen ingerli diáktársait... /Amint Krenner nekem írta,

látszott rajta, hogy lenézi a tanárait és az osztálytársait.../A fiatalembert Török Gyulának hívják. Még hallunk majd róla, mint szakállas Törökről.

A helyi verselők sem pihennek. Faragó Rezső hírlapíró / később bankigazgató! / kötetének a címe jellemző: Napszámban. Kaszab Géza Két Isten címmel ad ki modern hangulatú verseket. Kosztka Mihály pedig elbeszéléseket, amelyekben - kritikusa szerint - igazi szerelemről, tisztességes házasságról, derék emberekről van szó.

A modernséghez húzó fiatalok el is hagyják a „kivénhedt” Kölcseyt és a Csiky Gergely Társasággal kísérleteznek. A szervezők közt van Berzeviczy Gizella, felső-leányiskolai tanárnő. /Doktor álnévvel ír a nőkérdésről fulmináns cikkeket./ Teller Kálmán szintén hírlapíró, és - mint magáról mondja - az új eszmék hive.

A város irodalmi közvéleménye azonban olyan maradi, hogy az Ady körül föllángoló harcot - nem is értik. Maga A Holnap matinéja ma már az irodalomtörténetben kapott helyett. /Legutóbb is, Király István sikeresnek mondja az aradi szereplést.../ A Társadalomtudományi Társaság is fiókot szervez. Jászi Oszkár, Ágoston Péter, Somló Bódoga meghívott előadók. De a város meghallgatja Pekár Gyulát és Prohászka Ottokárt is. /Prohászka az ipartestületben beszél, magas belépti díjjal és - az egyik hallgatója szerint - glóriával a feje fölött.../

A „nagy robbanás” Schröder Béla kulcsregénye, a Hazugságok városa volt. A karddal jól vagdalkozó hírlapíró /

Krúdy írt róla megható nekrológot/ leleplezi a várost... A megvesztegethető lapszerkesztőt „Mocsky Lajos”-nak tisztelet, a színházdirektort „leánykereskedelmi vállalat” igazgatójának. De kihúzzák a lutrit a szélhámos képviselők, és az ostoba városatyák: egyszóval mindenki.

A helyi irodalom fenegyereke Gallovich Károly. Vasmunkásból lett szocialista író. Első írását a Nyugat közölte. A Tűzimádók című drámája - „négy szinten” - valósággal forrongást keltett. Az egyik lap szerint, annyira forradalmi, hogy ha nem veszik le a műsorról, a közönség revolverrel jön a színházba, és mindenkit agyonlő... Gallovich ettől kezdve nem írt többé semmi maradandót. Kávéházi író lett belőle - és legendák keletkeztek erőszakosságairól.../ Nagy Lajos róla írta a Vadembert./ „Híveivel, külön asztal mellett; az ún. Gallovich-akadémiát tartotta fenn. Itt tömör, olykor trágár hasonlatokkal aposztrofálta a kizsákmányolókat, és mindent, ami szóba került.

Közben állandóan írt, Penelopé-szerű novellákat - és pumpolta az ismerőseit./Én is láttam még a 30-as évek végén. Akkor Annus nevű élettársa koldult neki a kávéházban.../

A Kölcsey - hála a derék Szöllősi István titkárnak - ápolja a helyi hagyományokat. Szobrot kap; a lutheránus templom elé Csíky Gergely és Fábián Gábor. Emléktáblával jelölik meg Kossuth szállását és az iskolát, ahol Munkácsy rajzolni tanult.

Érdekes vendége a városnak Duiliu Zamfirescu. Slavici paraszttábrázolásával nem ért egyet a bérlő-sarjadék írodiplo.mata. Eljön Aradra, hogy „lássa Slavici úr szoknyás

parasztjait". /Az Arad környékiek kötényviseletét, illetve a gatyát nézte - „nadrágszoknyá”-nak... / Bús dojnákat hallgat a Fehér Keresztben és - mint írja- most már kezdi megérteni Slavici-ot.

Útikalauzok látnak napvilágot. /Boros János, Záray Jenő, Lejtényi Sándor munkái./

Elnevezik Aradot a „kávéházak városá”-nak. Kialakul az a veséző, de mégsem bántó élcelődési forma, amit később Spectator „aradi humor”-nak nevez.

Itt hírlapíróskodik - és biliárdozik - a fiatal Hunyadi Sándor, s a költő Rudnyánszky Gyula fia, Endre. /A „váltóhamisító” öreg Rudnyánszky is, még a ballépése előtt él Aradon./

Az egyik román lap irodalmi előadásra meghívja Victor Eftimiut, Cincinat Pavelescut, Ion Agirbiceanut. Az előadást Goga rendezi, de ő; éppen nem jöhet.

Föltűnik Franyó Zoltán és az Ady-matinén kívül A jövő címmel szépirodalmi folyóiratot indít. „Vidéki kultúrközpontok” - a jelszava. Portrékat közölnek Babitsról, Móriczról. Ion Costa a román „magvető” mozgalmat ismerteti és Iorga műveit. Kapcsolatban van a folyóirat a kalandos Rozsnyay/igazi nevén: Van der Hoske/Kálmánnal. /Rozsnyay húsz-egynéhány évesen feleségül vette Prielle Kornéliát, akinek Petőfi is megkérte a kezét.../ A folyóirat - sajnos - alig egy évig élt.

A szomszédos pécskai kerület képviselője Herczeg Ferenc. Néhányszor előad az „unatkozó úriasszonyokról” - irodalmi

kávédélutánokon. A várost szépnek, a hársfasort a berlinihez hasonlónak látja.../1931-ben nyilatkozik az agrárius levegőről, a hunyásokról, stb. Horribile dictu!, ez megjelent a Közlönyben. /84.VI.27/

Karinthy groteszk arca is föltűnik egy újságírók rendezte előadáson - és egy szőke, bajuszos ember, Móricz Zsigmond, aki a Sustorgós, ropogós tafotában-t olvassa fel a Nyugat előadásán. Ignotus is előad, Hatvany Lajossal együtt.

És Ady... róla még csak annyit, hogy évtizedek múlva is izgatta az újságírók és az irodalmi ínyesek fantáziáját vörösseszőke haja, modern egyénisége és az alakját körülengő titokzatosság.

Ugyanakkor Rákosi Viktor járogat Aradra a köszvényét kezelendő, az Opre-féle vízgyógyintézetben.

Bontakozóban van Réti Ödön tehetsége. A Brassóból ideszármazott szakiskolai tanár, kezdetben - a siker minden látszata nélkül - humoristának készült. Aztán tragikus hangszerelésű, román és szerb tárgyú, elbeszéléseivel beérkezett a Nyugatra. Keserűen panaszkolt Krennernek, hogy Ady a bemutatkozáskor csak a két ujját nyújtotta...

Föl-föltűnik az aradi éjszakában a különc Réthy László, nyelvész, numizmata és történetíró. Malaclopó köpönyegben, kis táskával a kezében pontosan ahogy Holló Barnabás megmintázta /járja a régi kávéházakat - és éjfél után, az ősi, kollégiumi kántáló modorban szavalja a verseit... Ilyenkor azonosul írói nevével, Löwy Árpáddal - és a „ pornosz ” oltárán

áldozik..." Aztán kanyarít egyet garabonciás köpenyegén, hogy Bécsben tűnjék fel, a „büzér”-ek társaságában. /A bécsi történészek és Mikszáth is tagja ennek a társaságnak.../A szerb palotában és Angele házában a Körút és Eötvös utca sarkán lakott, diákkorában Török Gábor házában.

Megkezdí előbb tudományos, majd közírói tevékenységét Dr. Krenner Miklós.

Márki Sándor - aradi és kolozsvári tanára - az utódját, a folytatását látja Krennerben. A hórihorgas aradi fő-reáliskolai tanár, ósdi „szumir-akkád” /a diákok szerint!/ kalapjával, vastag szemüvegével egyik nagy szerelmese a városnak. A Kölcsey legvonzóbb előadója, a demokraták szemefénye és a szabadkőművesek kedvence. /A városban erős a páholy. A szakiskola mellett szép székházat emelnek. Kezük, eszük, pénzük mindenütt ott van./

Spectator, mert már ezen a néven ír, a város lényegét, „aradiságát” keresi. Minden haladó, hasznos és szép ügyért szót emel. S mikor még fegyelmi jár érte /1912- ben/, nála már szó van az érettségin Adyról.

A zenében mutatkozik meg legelőször az aradi közönség fejlett szépérzéke. Lisztől Hubayig, a kis Vecsey Ferkóig és Pablo Casalsig - mindenki hangversenyezik a Maros-parti városban. Van, hogy háromféle zeneiskola is működik. És a Krispin-terem - fogalom.

A Hegyalját motorosvonattal /később villamossal/ kapcsolják a városhoz. És a Pósa-asztal helyi dilettánsai, Csíky

Gergely itt élő öccsével, Károllyal, szüreti dalosversenyt rendeznek.

Végül - tizesztendős vajúdas után - megépül a kultúrpalota. Szántay Lajos építőművész alkotása ez is. /Ahogy a „vörös” templom, a lutheránusok neogótikus temploma és annyi más az ő alkotása./

A megnyitón Herczeg prologusát szavalják - és ide költözik az új épületbe a nagyértékű könyvtár. A könyvtáros, a Szabó Ervin környezetéből idekerült Farkas József. A könyvtár legféltettebb kincse az ún. Csáky-könyvtár. /Tipikus XVIII. századi, felvilágosult főúri gyűjtemény a francia forradalmat megelőző és követő időszakból. A város nagyreményű szülötte, Eckhardt Sándor írt a könyvtárról máig is érvényes tanulmányt./

Ha már a felvilágosodáshoz, az enciklopédistákhoz kanyarodtunk, ne feledjük a líceum ún. Orczy-Vásárhelyi könyvtárát. Ezt a város vette meg a testőríró Orczy Lőrinc családjától, és egészítette ki a helyi Vásárhelyi család francia könyveivel. /Mutatis mutandis - afféle Teleki-téka a két könyvtár.../

A kultúrpalota - nagyszerű képtárával - helyet ad a 48- as múzeumnak. /Oh, régi alkonyatok, ábrándozások a múzeum kincsei közt és a könyvtár nagy olvasójában... Mikor a nyaklánc-per eredeti röpiratait olvastam és Desmoulins Camille forradalmi lapját, meg a Londonban megjelent pamflettet: Robespierre az árvaházban.../

Az előadók között, a Kölcsey meghívására, ott van Eötvös

Lóránd és Lóczy Lajos. /Az újságok ugyan prüszkölnék, hogy a közönség nem érti az ilyen „magas” egyetemi előadásokat, de hát fő a haladás.../

És amikor Psylander Waldemár fellép az Apolló moziban, egy kisdíák odasúgja társának: „Majd azt nézd meg, én milyen leszek!” /Később, mint felnőttet, Jávor Pálnak hívták./ Stand ezredorvos lányáról sem gondolná senki, hogy valaha Medgyaszay Vilma, az „isteni Mimi” lesz belőle.../A Kisfalusi-féle Katalin fürdő épületében, 1885- ben született /83.IV.3/.

De hála a civilizációnak, a lóvasút helyét gőzvasút foglalja el./1916- ban! 84.VIII.23/. Mostantól ez a kávédaráló az élcek középpontja....

És a nagy repülőnap, amikor Aurel Vlaicu pompás gépe szeli a levegőt. Ugyanakkor a filharmonikusok bemutatják Enescu rapszódiját.

A tragikus város... A név, Kádár, azaz Csernovics Erzsébettől származik, ő rögzítette képbe az első-világháború előtti Aradot. A fényes üzleteket, a Maroson „lecsorgó” tutajokat, a külsőségekkel tüntető korzózókat, az egész - az ő szavával - „telthasú” világot. Kádár Erzsébet, Damjanich rokona, maga is tragikusan végezte. A képe: helytálló, költői ihletésű.

De e mellett ott a másik Arad. A gyárak, a proletárok Aradja. Akik hallgatják az „esték zümjét” tudják, hogy valami forra mélyben...A munkásotthon homlokára hatalmas földgömb kerül, az internacionalisták jelmondatával. A munkás

szabadegyetemen Darwinról beszélnek. És Tisza Istvánt 1912-ben - megzáptojásozzák.

És a borzasztó világégés, 14- ben. A város küldi, egyre csak küldi a menetszázadokat. A forradalom lángja csap föl, amikor 16- ban kigyullad a Széchenyi-gőzmalom. Azután a forradalom napjai következnek és utána a nagy, két világháború közötti „aradi momentum”.

„Ködlovagok” után

A régi és igaz barátoknak és mindenkinek,
aki szereti a várost.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy szerethettem a Várost és elmerülhettem múltjában. Hálás vagyok a boldog, magányos órákért, amikor - lélekben régi embereivel beszélhettem. És hálás vagyok a sorsnak, hogy valamit megírhattam mindabból, amit átéltem.

Örülök, hogy megírfodik a város, és örülök, hogy bennem tovább élnek az emlékek...

És ott szeretnék pihenni az őseim, a nagyszüleim, a szüleim mellett, az aradi földben.

SZINDBÁD VISSZATÉR

Ősz volt és a váralléban vészjóslóan károgtak a varjak. Ez a varjúserég talán azóta, vagyis emberemlékezet óta ott tanyázott. Valami félelmetes volt, ahogy a gyászruhás madarak, valahonnan, estefelé hazatértek... A Maroson furcsa ködök mutatkoztak. Ilyenkor csak magányos sétálók járkáltak a par-ton és valami nagyon szomorúra gondoltak. /Másnap aztán olvastuk az újságban, hogy valaki a temesvári vasúti hídnál a vízbe ölte magát.../ Az agglegények ilyenkor sóhajtoztak, és a régi, visszhangos házakban mintha a hajdani lakók kísértettek volna...

És a Fehér Keresztben újra itt volt a Hajós. Most is Sztambult szívott és Tónit hallgatta. /Akkor volt ez talán, amikor a Hajós már a Szigeten lakott és a Szigeti Sétákat szerkesztette... Mindenesetre az Álmoskönyv megjelenésének idején lehetett./

Tóni, az elmúlt éjszakák hű csatlósa és krónikása beszélt, beszélt, hisz azóta is kavargott, csillogott a varázslatos aradi éjszaka...

A Szépasszonyok naplója - ez a több mint pornográf fiktív napló izgatta a sajtó és kapcsolt vidéke fantáziáját. Egy színész felesége írta /állítólag/ - és a férj a kályhában találta meg... A könyvet elkobozták - és talán újranyomták, mert titokban

mindig kapható volt. „Írója” Kont Artúrnak nevezte magát. Minden akkori hírlapíró a „másik”-ra fogta, hogy ő írta. Tóni sokat tudott a napló szereplőiről. Ki ne udvarolt volna az „Arab” lányoknak? És ki ne ismerte volna, na szóval - a szereplőket...

„Kik írnak?” - kérdezte Szindbád. Valóságos írásdüh tombolt a városban. (Egy kiadatlan, korabeli önéletrajz szerint, négyszáznál több író él a Maros-parti városban...)

„Cziffra Géza” - mondta Tóni - és pillanatok alatt felvázolta a háború utáni évek nagy ígéretének portréját. Ady verset írt hozzá, mikor Cziffra átnyújtotta a Ketten vagyunk című verseskötetét. Marion Millnek udvarolt. /A hölgy akkor még sokkal prózaibb névre hallgatott!/ Erotikus verseket írt hozzá - és másokhoz.

Cziffra volt papnövendék és a tengerészeti akadémia hallgatója. Egyébként az iparkamara titkára, a nagybátyja neveltette. Élénk volt a fantáziája - és Júlia első násza címmel regényt is írt.

„Tudod, a dzsessz...” És Szindbád tudta. A kávéházakban akkor kezdték táncolni. Az a bécsi dal járta, hogy Oh Joseph, oh Joseph...

Cziffra volt különben az, aki néhány százasért holt hírét költötte Juhász Gyulának. Volt költői vénája/és ma világhíres filmrendező!/ És Marion Mill? Az ő élete is kész - „aradi”-regény... Bécsből, sok viszontagság után Albert Schweitzer mellé került és a Becsületrendet is megkapta.

Tóni köhögött. Szindbád azt ajánlotta, hogy menjenek a levegőre. Nekivágtak, csak úgy gyalog.

A Városiban kezdték. /A színház alatt volt./ Síberek, valutások, újgazdagok pöffeszkedtek... És fürkészve nézték a Hajóst, noha nem látszott nyomozónak. Hisz csak a napokban történt, hogy a rendőrfőnök lóháton vonult végig a korzón - és detektívjeivel lecsapott a valutásokra. /Állítólag egy fiatalember a lichthófból kiemelte a razzia során „odakerült” pénztárcákat... „És ezzel alapozta meg a szerencséjét” - mondogatták az aradi éjszakában./

Szindbád nem szerette ezeket a „mohó cápák”-at, ahogy valaki akkortájt a síbereket nevezte.

„Tovább!” - mondta - és már indultak is. Közben Tóni sorra vetete a „helyi irodalmat”. „Lóránt-Lassner Sándor: grafikus és szonettköltő! A lutheránus templom mögött lakik, erősen asztmás, neveli a kezdő költőket...”

„Sulik Kálmán... Nagyon beteg. Valaha faszobrász volt és a kekecsi cigányokról írt gorkiji riportsorozatot. Szocialista újságíró volt - és a rossznyelvek szerint; na de hagyjuk...”

„Wild páter... képes irodalmi folyóiratot szerkeszt, a Vasárnapot.”/A Hajós tudott róla. A nővadászt, az aradi kiadást, „levágta”.../

Aztán az Aradi Kurírról és az Aradi Fáklyáról beszélt Tóni. A Hajós ezeket is ismerte, hisz mindenik számban volt tőle valami.../

„Tarhások?” - kérdezte Szindbád és közben a Petőfi utcán,

a Maros-part felé mentek.

Tóni sejtette, hova tart barátja. A várhídon át, a Vesztőhely felé fordultak.

Szindbád minden érdekelte, ami 48-cal volt kapcsolatban. /Hisz tudják, hogy a nagyapja, az első Gyula, kapitány volt. A nagyanyja: markotányosnő./

Az úthajlatban, közel a vársánchoz, megálltak. Szindbád a bástyákat nézte... A legszélsőtől néhány lépésre. Igen, ott történt... Az újságíró mindent elmondott barátjának, amit a vértanukról tudott. A Hajóst a legendák érdekelték. Igaz-e, hogy a kegyelem megérkezett, de Haynau nem engedte be a futárt? Igaz-, hogy mind elszállították őket? Igaz-e, hogy pontosan most sem tudják, hol is történt?

Szindbád elmélázott. Talán a nagy aradi regényre gondolt, amit tervezett...

„Menjünk a malomba” - ajánlotta Tóni. A vízparton akkor még volt néhány vízimalom. Heroldhoz mentek. Ennek az apja látta azt az októberi hajnalt. A malomban erős pálinkát mértek akkoriban.- és halpaprikást főztek.

„Tarhások?” - kérdezte újra Szindbád. És Tóni Zamora J. Jánosról, Nagy Dániel barátjáról kezdett beszélni. És a „suttagó zsariton”-ról, az álhírlapíróról, aki mindenkit levágott... És a másiktól, aki a sörösüvegbe egeret préselt -, hogy aztán a sörgyárostól hallgatási díjat kapjon. Vagy akik rendszeresen jártak a dúsgazdag iparbárához. A báró be sem engedte őket, de az egyik főhivatalnok kiutalta a járandóságot. Mindenkinék

külön „tarifája” volt.

Általában hetenkint születtek új lapok, modern revük, szemlék - és hetenkint szenderültek jobblétre, mert hiányzott a nervus rerum gerendarum...

A kávéházban Gallovich Károly ágált. „Irodajlem” volt számára a rothadt polgári irodalom, és „szeredajlem” volt a polgári szerelem... És mindazokról, akik nem vallották furcsa világnézetét, azt mondta, hogy „bugyihorizontjuk” van... Károly bácsi ekkorig megjárta a Csillagbörtönt és a fogait a Prónay-különítmény tördelte ki. Olykor a vita hevében, ha valaki mégis ellent mert mondani, féktelen trágárságot vágott a fejéhez... A Tűzimádók írója, vagyis Gallovich, azt hirdette, hogy árt a rothadt polgári társadalom csak tartsa el... /Írni ugyan folyton írt, de ez a végtelen regény vagy novella soha nem látott nyomdafestéket./

A Hajós ismerte az erőszakos vadzsenit. Nem érdekelte különösebben. Inkább Dr. György Jánosról érdeklődött. ő a mezítlábjárás apostola volt. Élete több mint regény...

A húszas években újra Aradon volt - és egy este kiment az udvarra. Két hét múlva a tengerentúlról küldött levelet...

Mennyi próféta, világmegváltó, köldöknéző, lótuzevő... Mindenki reformál, újít, boldogít... /Ambrus J. Dezső, a néptanító és magánfilozófus például rendszert dolgoz ki, hogy a szülők hogyan határozhatják meg a születendő gyermek nemét... Szegényt én is ismertem. Akkor éppen a Nobel-díjtól ütötték el.../

És megjelenik a Szezon. Igaz, csak három száma, de valami újat akar. Újat, modernet, mint Fekete Tivadar. Fekete képű, bohém és zseniális ez a Tivadar... Most emigráns. De az aradi hírlapirodalmat jól felkavarja. Valami adys életimádat lobog benne... Fekete macska címmel erotikus folyóiratot ad ki... És benne egy-egy remek fordítását. /Így, magyarul, az első Minulescu-verset./ Ha nincs pénze: konferál a kultúrpalotában - és tódul a közönség... A körülrajongott szépasszonynak drága csokrot küld - és a szállodából ki akarják dobni, mert nem fizet...Hódolói és gyűlölői vannak. Csúf, mint az ördög - és tábesze van... A szelleme azonban csillog és a verselési készsége lélegzetállító... Hol pezsgőzik, hol a főpincért pumpolja... Adyként, még a szomszédba is konflison megy, s a fizetését jobbára előlegként veszi fel. De két román lírai antológiája, a Klasszikus kert és a Szerelmes kert, ma is számottevő.

A „felekezeti békét” páter Olasz Péter nyugtalanítja - és konferencia-beszédei után valóságos rágalmazási és becsületsértési perlavina indul...

A színházban Selmeczi, a komikus is fellép és az „elszármazott aradi”: Ódry Árpád.

/Mindezt azonban a Hajós már nem mind hallotta... Mert elbóbiskolt. Lehet, hogy a többit is csak Tóni mondta el neki a Szigeten... De az is lehet, hogy az egész csak őszi álom volt.../

A Kultúrpalotában /23- ban/, Iorga professzor mond meggondolkoztató dolgokat a városról, a kultúráról és mindenről.

A liceumnak két költő-tanára is van egyszerre: Perpessicius és Al. T. Stamatiad.

Perpessicius, íróbarátaival, a „kényelmes aradi kávéházakban” vitázik /amint emlékezéseiben írja/ - és reggel, iskolába menet, virágot vesz a minoriták temploma előtt... Vagy kirándul a Hegyaljára. /Közben pedig könyve jelenik meg, önképzőkört szervez - és néhány hónap múlva Marosvásárhelyre távozik.

Stamatiad, nagy bajuszával, pompás francia tudásával, festőművész feleségével és eredeti francia verseivel is, különös jelensége a kor aradi irodalmának. Salonul literar címmel színvonalas folyóiratot szerkeszt - és előadássorozatot rendez.

A Kölcsey mintha újjászületett volna. Pályázatán egy ifjú teológus, Balázs Ferenc nyer filozófiai értekezésével pályadíjat. Előadást rendez Aradon a Napkelet. Szaval Tessitori Nóra, fellép Szentgyörgyi István - és egy ősz hajú, de fiatal arcú muzsikus: Bartók Béla.

Megjön az emigrációból Franyó Zoltán és a Géliusszal egy pillanatra Arad az irodalmi érdeklődés középpontjába kerül. Közben fordít, támad, védekezik és újra fordít, remekül remekműveket. A Genius akkor országos, sőt még ennél is nagyobb hírű, modern, izgalmas, avantgardista folyóirat. Utódja, az Új Genius, alighogy megszületik, máris eltűnik a háború utáni évek folyóirat-áradatában. /Ma tanulmányt, értekezést írnak a „hőskor” folyóiratairól. Akkor: hagyták megszűnni/

És 25-ben megindul a Periszkóp, Szántó György ugyancsak avantgardista folyóirata. /Több mint két évtizedig laktam a Kálmán-ház mellett, ahol valaha a szerkesztőség volt - és nem tudtam, hogy ilyen emlék mellett élek... Igen kell a helytörténet, kell az emlékek krónikása, kell a múlt alázatos regisztrálója.../

A Periszkóp - és ezt senki nem tagadhatja le - Európát hozta el nekünk. Az izmusok vívódó, vitázó, háborgó földrészét...

Közben bemutatják Victor Eftimiu darabját. /Harminc évvel később azt írta, hogy az aradi közönség úgy ment a színházba, mint hívő a templomba.../ Előadást tart Liviu Rebreanu és lelkesen fogadják Ion Minulescut, aki külön cikket ír az egyik magyar lapnak.

A színház körül botrányok és lelkesedés. És mindenki, kutya-kötelességének érzi, hogy bérlete legyen... /Oh, gyermekkor, oh, festett álmvilág... Mészáros Béla, a fess tiszteket alakító... Győző Alfréd, a komikus, akit otthon, bátyámmal utánoztunk... És ti mind, régi komédiások, hol is vagytok?/

És megjött súlyosan, komolyan, a Helikon is. A lapok úgy harangozták be, hogy megtelt a kultúrpalota nagyterme. És utánuk eljönnek a székely írók. /A Helikon aradi előadásáról Molter Károly bácsi, aki a Bolyaiak városát olvasta fel, jó harminc év múlva, megható, kacagtató történetet írt nekem.../

Megérkezik Kuncz Aladár Kós Károllyal, hogy előfizetőket gyűjtsenek a Céhnek. Beszélnek is a Kölcseyben. Kuncz a Három aradi tartózkodásomat olvassa fel. /Majdhogy

könnyeztem, amikor felfedeztem ezt az előadást... új szín, egy aradi származású író vallomása a Városról, nagy-nagy szerelmemről.../

Szántó György közben beérkezett. /Lüktető halántékkal, kamasz lázakkal olvastam, tizenhatévesen az első regényét, a Sebastianust... Az elkárhozástól féltem - és faltam ezt a buja, izzó atmoszférájú művészregényt.../

Szántó ontotta a könyveket - és azt hiszem, hogy az első volt a hazaiak közül, akire másutt is felfigyeltek.

És újra Bartók. Most nem szállodában lakik, mert nem szenvedheti a zajt, hanem egy orvos-muzsikusnál. /Dr. Szele Károly, Republicii 50 /83.VI.23/. A várost szépnek tartja, „csak az a kár, hogy nincsenek szép, régi házak...” - mondja egy interjúban./

A nagy bomba azonban, a húszas évek aradi irodalmában, a Cirkusz megjelenése.

Nagy Dániel... Groteszk, különös tehetség... /Gallovich Kerek Ferkónak nevezi./ Saját bevallása szerint: soha könyvet nem olvasott.../Ezt ugyan Csehi Gyula a regény új kiadásában remekül megcáfolta, de hát az irodalmi legendák ellen meddő a küzdelem... Sokszor a legenda éltet egy-egy művet vagy író.../ Nagy Dani szervez, agitál, zolaian nyers novellákat és kisregényeket ír - és aztán elköltözik innen. /újra Csehit kell említenem. Ne haragudj, Gyula! Kevesen „fogták meg” úgy a húszas évek aradi atmoszféráját, mint ez a Cirkusz-előszó.../

Benedek Elek is élénken levelez a Kölcsey Egyesülettel.

Akkoriban, mikor a dühös vadkan, Szabó Dezső belemart... A húszas években indult - és el-elakadozó aradi Ady Társaságnak is - profetikus levelet írt, mikor a tömörülés Ady-szoboralapra gyűjt.

És 27- ben itt járt Karinthy. A közönség megütközik, hogy a bejáratnál „sajátkezűleg” ellenőrzi a jegyeket... Furcsa, rossz orgánumú előadó - mondják róla a kortársak. „Unta az aradiakat” - mondja a szavalóművész, aki együtt szerepelt vele.

LÍRAI INTERMEZZO

K. Sándornak, ifjúkorunkra emlékezve.

És itt megkellett szakítanom az írást. Valami ellenállhatatlan vágy fogott el, hogy újra lássam a régi házakat... A régi emlékeket... A szerkesztőséget.../Ami nincs már, mert tömbház került a helyébe, de az emlékek ott boronganak abban a régi utcában.../

Az antikváriumba is bementem, a régi áldott-átkozott könyveket kerestem, ifjúságom nyugtalanító barátait, tüzes szeretőit, lázzal sorvasztó, titkokat tudó kísérteteit... És a kirakatnál megláttam K.Sándort, a barátot, az egyetlen, az igazit. Megtörten és szelíden, galambősz fejjel, tengernyi gondtól és szenvedéstől gyötörten a könyveket nézte... Behívtam és beszélni kezdtünk. újra ifjak voltunk. Rajongók és romlatlanok. Akkor is könyvekről beszéltünk és kis önképzőkört alkottunk Sándoréknál. Rajongói voltunk az iskolának... Rajongói egy-egy tanárunknak, rajongói az életnek...

Kószáltunk, ahogy régen, és azokról beszéltünk, akik már nincsenek, akik a szomorúfüzek alá költöztek. Házakat mutogattunk egymásnak és dátumokat idéztünk. Harminc éve múlt, hogy fiatalok voltunk. És milyen harminc év...

Az őszi szél borzolta a fákat és a Maros felől különös fuvallat kerekedett...

Hol is hagytam el... Igen, Karinthy... Valóságos anekdotakört hagyott itt maga után. Kártyázott - mondják - az irodalmi kékharisnya szalonjában - és elcsépett írásait olvasta fel... Mások azt mondják, hogy zseniális volt... Gallovich, a vadzseni, mert az „író osztályhelyzetéről” vitázni. A humorista ellentmondott, meg akarta fojtani...

És a Virradat, ez a szélsőbaloldali lap. Néhány szám után elkobozták. A szerkesztőjét, a börtönigazgató, fogdmegjeivel, véresre verette...

Dienes László és később Gaál Gábor előadásai./Gaál Gábor sokszor jött ide, magántársaságokban adott elő, vitázott. Egyetlen nyilvános előadását ma, emlékező cikkek fedezik fel... Ha kellett Szabó Albert üvegkereskedőnél, vagy egy csónakházban is beszélt... És vele volt hű fegyvertársa, Méliusz József./

És a régi, helyi költők... Dilettánsok és széplelkek... Kövér Erzsébet, K. Vas Anna, Bodnár Izabella, Drosnyák János /akit sokáig nagy költőnek hittem.../

A beijedt polgárság, a Kereskedők Köre, a nagy gazdasági válság éveiben Werner Sombartot hívja meg előadásra. És az Erdélyi Hírlap szerkesztőségében Conrad Veidt dedikál...

Egy szállíttóvállalat irodájában, egy kolozsvári fiatalember robotol. Akkor még Székely Lászlónak hívják. /"A Lázár utcában béreltem lakást - mondta el nekem harminc év múlva

-mert Kolozsvárott is ilyen nevű utcában laktam. Az első éjszaka, a szomszéd szobában egy ifjú pár a nászéjszakáját tartotta... Az irodában keményen kellett dolgoznom...

Egy banktisztviselővel barátkoztam. Bécsből rendeltünk irodalmat. Később elköltöztem a Lázár utcából... Krádigátyéknál laktam. Még nem voltam Aradon író. Egyszer voltam a Kölcseyben is. Unalmas, ásatag társaság volt... Dolgoztam a 32-es árvízkor a gátépítésnél”./

A gyárakra hol itt, hol ott tűzi ki valaki a vörös lobogót. És ámulva látjuk reggelenként, hogy a házak falán vörös papíron, számunkra akkor érthetetlen szavak... „Le a szociál-fasisztákkal!” - emlékszem egy szövegre. De hogy mit is akar mondani, hiába, nem tudtuk.

Az árvíz után, ásatások a Vesztőhelyen. A lapok tele vannak: „Megtalálták a tizenhármak sírját”. /Az ásatások vezetője Kara Győző, iskolánk tanára./

Mikor is volt, hogy fölfedeztem a várost és önmagam? Valami repeső érzést éreztem, amikor Károly Sándor aradi tárgyú regényét, a Lángot olvastam. A „helyi szint” kerestem benne és fölfaltam a későbbi könyveit. Egy munkásregényt találtam /apám hozta, ívenként széttépve.../ Márton István Szeret a föld-jét. Vad, naturalista regény volt, de a sorok között olvastam, hogy a mi városunkban történt.

Egy délután aztán Duffner Jancsitól Helikonokat kaptam. És a Céh könyveit. Érdekes, új világ tárult elém. Igazi költők és igazi írók... Szántó György Fekete éveim-et borzongva

olvastam. /Aradot nem szerette, de mégis itt élt, itt írt - és napos időben egy szolgáló vitte sétálni.../

A költővel is találkoztam, egyelőre a Reggel hasábjain. Négysoros verseket írt - és alig vártuk ezeket a kis költeményeket.

Furcsa legendákat hallottunk róla a gimnáziumban. Hogy mennyire költő és milyen nagy bohém... Horváth Imre volt ez az ifjú poéta...

A Kölcseybe is eljártunk. Olosz Lajos, a helyi ősz poétát, Dálnoki Nagy Lajost búcsúztatta. Az Iparos Otthonban a Sári bíró lányát játszották a kalotaszegiek. Szentimrei Jenő vezette be az előadást. /Csak azt tudtam, hogy aradi, de hogy ez milyen borzalommal kapcsolatos, csak harminc év múlva tudtam meg, amikor ideadta az önéletrajzát.../

Adyért rajongtunk mindahányan - jómagam Révészról Bölöniig, mindent elolvastam a költőről. /Sokáig büszke voltam, hogy Bölöni könyvét egyenesen Párizsból rendeltem meg./

Magyartanárunktól, a hajdani Eötvös kollégistától, Szabó Dezső viselt dolgairól hallottunk... És óra végén megvitattuk a Magyar fa sorsát.

A kultúrpalotában Gala Galaction beszélt, és Panait Istrati tanítványának, Petre Bellunak az egyetlen regényét egy aradi újságíró magyarra fordította.

Közben 34- ben átutazott a városon Kosztolányi. /Horváth Imre írja emlékirataiban, hogy mindnyájan, akik az állomáson tisztelegtek előtte, megilletődöttek voltak.../Az egyik kirakatban

Markovics Rodion könyvének idegen nyelvű kiadásai... És izgatottan követtük a lapokban az EMIR kisjenői megalakulását. /A Lángot is ők adták ki./

A kultúrpalota könyvtárának fölfedezése... A barátság T. Sanyival. Sanyitól Szabó Dezső-füzetek. És vékony papírra nyomott, művészi kiállítású folyóirat: az Osztályharc. /Évekig megvolt. Az otthoniak a zavaros időkben eltűzelték. /A Viharsarok és a Puszták népének lázas évei ezek. Németh László útinaplójára Isaia Tolan válaszol.

Közben Zweig-élmény, Kosztolányi és Karinthy halála. A Brassói Lapok vasárnapi számai.../A Reck házban volt, Hasse írta - 83.VI.23./

T. Sanyival végtelen séták, végtelen viták. Sanyi két cikkét nem engedélyezte a cenzúra. Az iskolai könyvtárból szociológiai könyvek - egy-egy tanár sanda pillantása... Vizsgák, tavaszok - és egy nagy, végzetes szerelem. Könyvek, most már a tanári könyvtárból is. Szerb Antal irodalomtörténete. /Talán százszor is elolvastam... Ez más volt, mint amit jó tanárunk előadott.../

Horváth Imre két aradi kötete.../Ezt is elpusztította a háború!/

A Stradivári „élmény”, Körmendi, Földi Mihály és az új, aradi „csillag” Raffy Ádám. /A léleklátót - a pad alatt olvastuk. S közben „fölfedeztük” Harsányit.../

Aztán Villon, a régi „átköltésben”, francia regények. /A tanárunk: született francia! És amikor Párizsban jár, megkeresi a Halászó macska utcáját.../

Egy borbélyműhelyben délutáni viták az emberrel, akiért

akkor lelkesedtem /Lajos Iván könyvét olvassuk - titokban./

Babits élmény... És bohó-ifjan: levél a költőhöz...

Álmok, barátok, alkonyi séták és könyvek, könyvek... /A rádióban Schöpflin Krúdyra emlékezik... „Litterszámra itta a fröccsöt. Hogy is bírt el a szervezete ennyi folyadékot?” - hallom most is Schöpflin hangját./

Babits világirodalom-története és a Nyugat egy-egy elkészült, hozzám is eljutott száma.

Strand, tánciskola, egy-két bál, fenyegető, sötétedő égalj, a lapok „üresek” - és mi, ifjonti hévvel a Maros-parton vitázunk... „Dinamikus kor” - mondja egy osztálytársam. Egy diákcsíny után nem jelentkezik, mert „dinamikus kor”-ban élünk... Rám gyanakszik, hogy „világnézetem” van.../Szegény, okos Jancsi, te jó tanuló... A tüdőbaj veled is végzett.../

Cigarettazás a hátsó udvaron, és otthon: Kassák döbbenetes önéletírása.

Néha éjfél utánig ég a villany - és mennyi minden van még, amit az ember nem olvasott el.

Színház... filmek... Vasárnapi cukrászda...

**ADY, "A HOLNAP" ÉS
"A NYUGAT" ARADON**

Ady nevével először 1899-ben találkoztak az aradi olvasók. Az ifjú debreceni hírlapírónak néhány versét és tárcáját közlik az „Aradi Közlöny”-ben. /1/

A váradi időszakban mind többször bukkan fel a neve az aradi sajtó hasábjain. Sőt, a kései hagyomány tudni véli, hogy mielőtt a „peceparti Párizs”-ba hívták volna, Aradra akarták szerződtetni. /2/

Komolyabb érdeklődést a költő iránt - az akkoriban „marosparti Párizs”-nak gúnyolt Aradon - „A Holnap” megjelenése keltett. Még évtizedekkel később is az „aradi sajtó forradalma”-ként emlegették Pártos Szilárd hírlapírónak, a konzervatív „Aradi Közlöny”-ben, „A Holnap”-ról megjelent tárcáját. /3/ „Hét legényről szól itt most az ének. Jobban mondva: hat legényről és egy leányról. De bátorság, vakmerőség és úttörés dolgában valamennyien: egyek. Hét poéta vállalkozott arra, hogy felrázza buta álmából ezt a verseket - gyűlölő, kultúrát gáncsoló, terméketlen irodalmi földű, barbár skytha népet” - kezdi cikkét Pártos. Majd néhány mondatban - elég sablonosan - jellemzi mindenik holnapost. Így összegezi „A Holnap” lényegét, eredményét: „Hihetetlen dolog, de valóban megtörtént. „A Holnap” az ő hét emberével, Ady Endrével az élén, nagy dolgot produkált. Daltalan tájon dalokat bocsátott világgá és harcias kritikákat, irodalmi vitákat erőszakolt ki a tollakból.”

Adyról ezt mondja: „Nagy költőnek kell lennie, kit úgy követnek hívei, mint Adyt a költők.” A cikk legmerészebb megállapítása az, hogy Ady „a szó teljes értelmében: forradalmár.”/4/

Pártos cikkében a helyi irodalmi élettel kapcsolja össze „A Holnap”-ról elmondottakat. Meggondolkoztató amit ír: „Arad kietlen, virágtalan pusztaság a magyar irodalomban. Aradon nem egyesülhetett volna a Holnap, mert Aradnak nincs irodalmi Holnapja, Aradnak csak Mája van. Mája, mely szörnyűségesen sivár és fölötte elszomorító. Ha valami országra szóló botrány vagy nagy szenzáció kerül forgalomba, Arad minden bizonnyal kipipiskedhetik a városok tömegéből, de valami nagysikerű irodalmi akcióval még nem dicsekedhetett. Itt nincs irodalmi élet, se irodalmi láz, se irodalmi egyesülés, se irodalmi alkotás - egyszóval semmi.” Keserűen azzal fejezi be, hogy ugyan alakulóban volt a Csíky Gergely Társaság, de ebből sem lesz semmi. /5/

Valójában azonban, a költőt Aradon, csak az újságok berkeiben ismerték.

A Holnap szervezkedése, és vidéki előadásai, arra indították a helyi „Függetlenség” című napilap szerkesztőségében dolgozó, kvietált hadnagyot, Franyó Zoltánt, hogy itt is meg kellene rendezniük a modern, haladó írók matinéját.

1909 október 10- én cikket írt a lapban erről. Szerinte a temesvári siker arra biztatta a Holnapot, hogy más nagy

városokhoz is, egy-egy estély keretében közelebb hozza a laikus publikumot az irodalomhoz, hogy a művészi szépségek és finomságok iránt közönyös magyar olvasóban fogékonyságot teremtsen.” /6/

Franyó cikke érdekesen mutatja a korabeli vidéki progresszív sajtó és értelmiség irodalmi felfogását: „Örömmel üdvözölhetjük mi, akiknek mindenkor fáj, hogy a magyar intelligens osztályt az irodalmi és művészi evolúció hidegen hagyja, akik panaszkodtunk amiatt, hogy a középiskolákban a régi klasszikusok egyedüli jogosultságot kapnak arra, hogy az esztétikai igényeket kielégítsék, hogy az intelligens magyar közönség legnagyobb része a középiskolai tanterv miatt, még ma is ott tart, hogy az irodalomban Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth és több senki és a tudatán ívül ízlésére rakott béklyók miatt értékelni sem bírja az újabb magyar írók, A Holnap tagjainak és a Nyugat dolgozótársainak művészi munkáját és egészséges, artisztikus reformját. A Holnap művészi körútját, amely Aradot is érinti, ezért üdvözöljük.” /7/

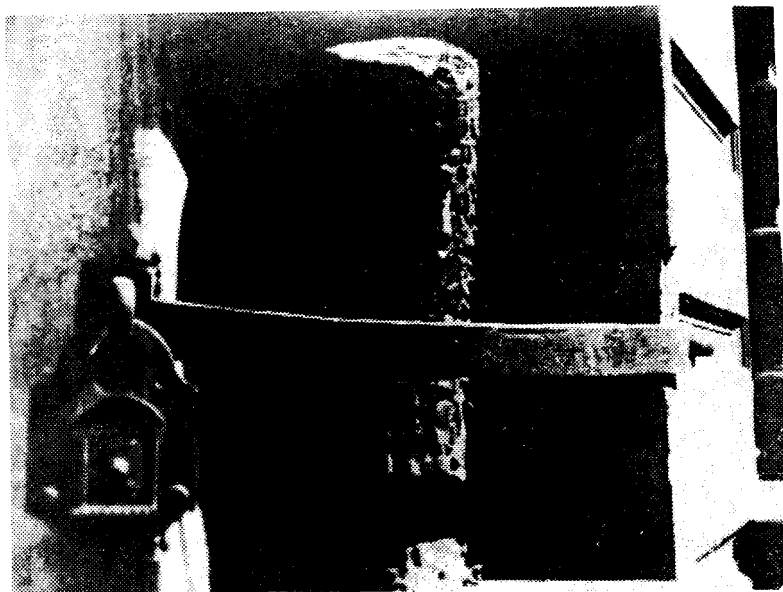
Október 22- én azt írja a „Függetlenség”, hogy „az estély kimagasló száma Ady Endre, a legnagyobb modern magyar költő fellépése lesz. /8/ A következő napon pedig bejelenti a lap, hogy Ivonne Treville hangversenye miatt, csak november 4- én jönnek. /9/

Az előadás szervezése azonban folyik. Október 24- én ezt írja a „Függetlenség”: „Ennek a forradalomnak megindítója, lelke, vezére Ady Endre, ez a különös, nagy jelenség, akinek

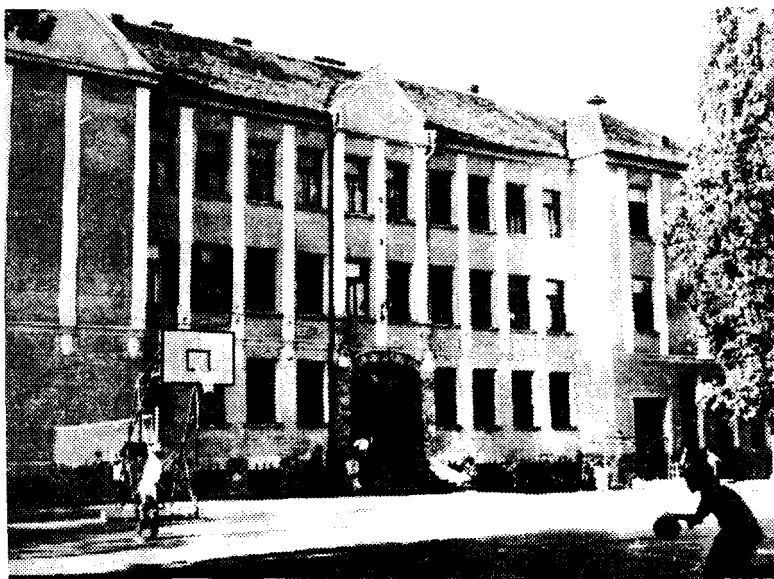
elég volt megjelennie, hogy a mi vérszegény, évtizedek óta szunnyadó irodalmi életünkben zajos élet, egészséges pezsgés keletkezzék. S bár támadták és imádták, e végletek között nyugodtan, biztosan haladt Ady Endre és rövid pár év alatt azzá lett, ami ma: a magyar líra legnagyobb, legeredetibb mestere.” Majd azzal folytatja, hogy a vezér köré csakhamar hadsereg sorakozott s az ő katonáiból alakult meg Nagyváradon A Holnap. Ez az irodalmi társaság „rövid múltja ellenére, már eddig is titáni munkát végzett.” Majd ezzel fejezi be: „... ilyen irodalmi esemény még nem igen volt s nem egyhamar lesz Aradon.” /10/

Október 27-én, Obláth Mariska, amatőr hírlapíró, közöl cikket „Versek órája. Reflexiók a Holnaposokról” címmel. Általánosságban így jellemzi az új költőket: „ők pedig irtóznak a banalitásoktól, ők merészek, nagyszerűek és újak, egy mondattal, egy-egy rövidke strófával belemarkolnak az olvasó lelkébe és rejtett, soha nem érzett nyugtalanságot idéznek elő.” Adyról ezt írja: „A proletár fiú versét kell csak elolvasni a hitetleneknek, a konzervatívoknak, hogy új, tiszta, világos és rokonszenves színfoltokból rakódjék össze bennük a kép, hogy megsejdíthessék azt a nagy vergődést, a tehetetlen akaraterőt és mindama nagy érzéseket, melyeket lélekbemarkolóan ad vissza a költő...”

A cikkíró - felfogására és világnézetére jellemzően - azt mondja, hogy Ady az érzések és a költészet forradalmasítója, de nem a társadalomé. A holnaposokról ezeket mondja: „Dutka

Az aradi vastuskó

A Katholikus Gimnázium

Ákos, Emőd Tamás akikre jellemző a saját meghatározásuk: a zseni kamaszkorban, a komor Babits, Juhász Gyula az ő krisztusi tanokon keresztül szűrődött művészetével.”

Cikkének befejező, hangulatkeltő része igen jellemző a kor aradi közízlésére és irodalmi felfogására: „Nem tudom, hogy a mi városunk közönsége hogyan fogja fogadni apostoli útjukban a moderneket, de remélem, hogy a Fehér Kereszt nagyterme sok díszes, viruló, megértő és főképpen méltányoló asszonyt lát majd és sok komoly, lelkesedni tudó férfit.

Intelligens városnak mondjuk magunkat és a korrekt, az intelligens ember tisztelettel adózik mindenkor a nagyságoknak, ha azok - és ez itt nagyon fontos - az ő ízlésüknek keretén kívül, az ő fejük fölé nőttek is.

Kérem, kérem ne hagyjanak, hogy csalatkozzam.” /11/

Ady maga - „cirkusznak” tartotta a vidéki felolvasásokat. Aradhoz azonban ragaszkodott. /12/ A lap november 7- i számából azonban megtudjuk, hogy az előadást - elhalasztották. A fáradhatatlan szervezők, - élükön Franyó Zoltánnal - most sem pihennek. Franyó Balla Béla festőművésszel írat cikket a holnaposokról. A nagybányaiakhoz számító művész a többi között ezeket mondja: „Annyi bizonyos, hogy nem holmi szürke, száraz üzletemberekről van szó, kik a mi művészetünk tudatlanságából szeretnének meggazdagodni, nagy reklámtáblával járva be az ország civilizáltabb városait, egy pár nyomorult garasért.” /13/..

A konkurens lap, az „Aradi Közlöny” nem állhatja meg,

hogy legalább egy bökversben ne csípjen egyet a „Függetlenség”-en. November 7-én, megjelenik Rudnyánszky Endrének - a költő Rudnyánszky Gyula fiának - „A Holnap. Az örökösén elhalasztott matinéhoz” című verse:

A velőm ég, amikor látom,
Hogy korrigálnak a plakáton,
új s újabb terminust dalolnak:
Nem jöhet még a Holnap.

Vártunk rájuk - emlékszem még én -
A nyárnak végén
Azután meg dróton üzenték,
Szüret után lesz köztünk vendég.
S jött ideje október-ködnek,
S nincsenek itt, bár egyre jönnek,

Szerda, csütörtök, meg vasárnap,
S Adyékra hiába várnak.
Datumhoz csalfa, furcsa cseh ez,
Mindenben hű maradt címéhez.
S várhatják, kik értük bomlanak
Majd Holnap, majd Holnap... /14/

Ma, már tudjuk, hogy Ady november 7-én, Kaposvárott vett részt az ottani matinén. /15/

A „Függetlenség” november 9- i számában - vegre - ezt olvashatják az érdeklődők:

„A Holnap Ady-estélye f. hó 11- én, csütörtökön d.u. félhétkor lesz a Fehér Kereszt szálló dísztermében. A műsor a következő: 1. Megnyitó beszéd. Tartja: Marton Manó. 2. Emőd Tamás verseket olvas föl A Holnap költőitől. 3. Manojlovits Tódor esztétikai tanulmánya, mely A Holnap lényegével és törekvéseivel foglalkozik. 4. Dutka Ákos versei. 5. Franyó Zoltán aradi remiszscenciákat olvas föl Lányok, versek, utak, én és ez a város címen. 6. Ady Endre felolvassa néhány régebbi és legújabb versét és 7. Reinitz Béla dr. elénekli Ady Endre verseihez írt melódiáit a saját zongorakiséretével.”

A november 10- i számban /M.I./ betűjeggyel, Franyó így ír Adyról: „Itt lesz Ady Endre is, Petőfi óta a legnagyobb magyar poéta, aki kezdeményezője, legbátrabb és legtöbbet vérzett katonája és győztese is volt ennek a magyar irodalomtörténetben szinte páratlanul álló harcnak, mely forradalom-szerű zivatarával mindent elsöpört, ami nem kapaszkodott a gyökereivel elég szilárdan és mélyen ebbe a szegény talajba és így könnyen elsöpörhető volt.” /16/

A nagy napon - november 11- én - teljes fegyverzetben lépnek elő a lapok. A „Függetlenség”-ben újra az asszonyokhoz és lányokhoz szólnak, akik - úgymond- „sekélyes estélyeken tüntetően nagy számban jelentek meg” most, hogy igazi költőkről, igazi irodalomról van szó, valamennyien legyenek ott. /17/

Ugyancsak ebben a számban Manojlovich Theodor Egy irodalmi estély előestéjén címmel a következőket írja: „Legyünk egyszer optimisták és mondjuk, hogy már ennyire lennénk. Egypáran, a „holnaposokból” tudniillik, most már isten igazából beérkeztünk Aradra - és itt szűkülünk, meg reménykedünk, sőt kabalázunk, hogy az a hiányzó egypár is valahogy beérkezzék. Tehát még mindig függőben van az ügy, de mint már jeleztük, ma optimisták akarunk lenni és előestei hangulatokat akarunk élvezni.

Egy kicsit elfogódottak vagyunk, kicsit rossz a lelkiismeretünk és mindenképpen mint mentegetőzők, meg bocsánatkérőkként lépünk Arad őszintén tisztelt közönsége elé...Üdv és viszontlátásra.” /18/

Az „Aradi Közlöny” sem akar elmaradni a versenytárs „Függetlenség” mögött és november 11-én közli Emőd Tamás A magyar Barbizon. A Holnaposok Aradon című cikkét. A cikk írója először Barbizon fogalmát magyarázza meg, majd ezt mondja: „A magyar Barbizon most szüretel. A „méltóságos hírlap” örültek házának nevezte a magyar impresszionizmus irását, azzal, hogy ebben a kiváló tébolydában a kalauz a legnagyobb bolond! A méltóságos hírlap szerkesztője tíz lábas tárcacikkben kalauzolta végig színvak közönségét a modern irogárda elmekórházán. Pedig ő nem bolond - Isten ments, - csak elsőrangú üzletember.”

A kortársakról ekként szól Emőd: „Ma még vakok intézete a mi olvasótáborunk summája.” De: „Nő, gyarapodik Argyilus

királyfi új népe: az egyetemi ifjúság zöme, a diákszobák Csaba serege.”

Adynak, a vezérnek, így hódol az ifjú holnapos: „Ady Endre a modernnek, a holnaposok, a nyugatosok, az „elmezavarodottak” elátkozott vezére. És ha még olyan zenebonát csap a sok hívatlan-hívatatlan kalauz, hogy minden csárda, minden siralomház, minden középület fedele-fala berendül, akkor is diadalt ül Ady Endre fiatal serege. A jövőndő elé nem lehet mázsás harangokkal kongatni. Az örök fejlődés és a szakadatlan differenciálódás törvényei tisztító forgószelűkkel kisépergetik a levegőt.” /19/

Magáról az előadásról így számol be a „Függetlenség”: „Ma... történt valami Aradon. Valami új, valami szokatlan, rendkívüli, ami olyan ritkán esik meg a mi eseményekben koldus városunkban. Ami történt, azt lakonikus rövidséggel fejezi ki ez a hatalmas név: Ady Endre.”

„Ady Endre Aradon.

A nagyvárad i „holnaposok” rendezte Ady-estélynek főérdeklése, szenzációja Ady Endre volt. Azok a kevesek - akik értik, tudják: kik a holnaposok és kiváltképpen kicsoda Ady Endre, úgy érezték, hogy Arad városának ünnepnapja ez a csütörtök...”

Elsőnek Manojlovich Theodor olvasott fel „A Holnapról, lényege, céljai” címmel. Előadásának érdekes részlete, ahol, Aradról szól: „Boldogok vagyunk, hogy Aradra vezetett először utunk, ebbe a sokemlékű és mégis fiatal, hajnal szerető városba,

mely már a múltban is valami franciás elszántsággal és tűzzel harcolt a maradiság és zsarnokság ellen és amely most is mintha vezető szerepre lenne hívatva. Ha valahol, úgy itt reméljük leginkább megtalálni azokat, akik az új dalokat új szívvel és új füllel hallgatják.” /20/

Ezután Emőd Tamás versei következtek, majd Reinitz Béla, aki az Ady-versekre írt dalait énekelte, önmagát kísérve. Már az első dal, az új vizeken járok, megkapta a közönséget sajátságos, szokatlan hangulatával s az előadó temperamentuma csakhamar magával ragadta a hallgatókat, akik a következő daloknál - A Tiszaparton, Lelkek a pányván, Páris az én Bakonyom, A magyar vigasság - valósággal rabjaivá lettek ennek a különös tónusnak s előadói modornak.” /21/

A következő szám Franyó Zoltán előadása volt. /22/

Az est fénypontjáról, Ady felléptéről, így számol be a cikkíró: „Egy pillanatnyi csönd, aztán valóságos percekig tartó tapsvihar. Ady Endre megjelent a dobogón. Amint végre a tenyercék megszűntek működni, lélekzetfojtva figyel mindenki.

És Ady Endre olvas. Nem verset, mint ahogy várták, hanem prózát.”

Egy másik lap erről így számol be: „... versei felolvasása előtt rövid bevezető előadást tartott, amelyből az ő szomorú lelkivilága és elkeseredettsége tükröződött ki. Ady hosszasan, kissé bizarr és nagyon szubjektív módon szólt az ő nyilvános szerepléséről. - Azon senki sem ütődött meg, - mondotta - hogy egy Roda Roda is felolvashatott és Morris

Rosenfeld is pódiumon kereshette fel a maga publikumát. Őrá könnyen kimondják, hogy kortes utakat tesz és szerénytelen. úgy érzi, hogy joga van látnia a maga közönségét, felkeresni, beszélni vele. Aminthogy megfélemlítve és félve se meri tagadni, hogy ő igenis eleven korában jogot formál legalább a kamataihoz a halála utáni járandóságoknak.” A cikk ezzel fejeződik be: „Íme a költő őszinte, ridegen leplezetlen önvallomása, amelyben benne van az elkeseredett, de harcosan büszke, a szomorú, öntudatos, az energikus Ady karaktere.” / 23/

Ezután Ady verseiből olvas. „Öt gyönyörű, költeményét olvasta föl Ady Endre, az új szellem csodás hangú képviselője /Kisvárosok őszi vasárnapjai, Kocsi-út az éjszakában, Igy éltünk vitéz módra, Szeretném, ha szeretnének, Ne bocsáss rám bénaságot/, de a lelkes, megértő közönség még mindig hallani akarja őt, s Ady Az ágyam hívogat című gyönyörű versének elmondásával hálálta meg az őszinte, meleg lelkesedést, a zúgó tapsokat.” Aztán ismét „Ady lelkének rokona”, Reinitz dr. következett, amint a Halálvirág, a Csók, Én régi mátkám, A Léda szíve, Ének a porban, Léda a hajón és a Héja-nász az avaron című dalokat énekelte. A közönség tapsolt, ünnepelte a szerzőt és előadót egyaránt, de senki a helyét el nem hagyta.

Pedig a szépen sikerült estélynek ez volt az utolsó száma. Franyó Zoltán jelezte ezt néhány szóval s csak akkor mozdult meg és szokatlanul szép emlékkal távozott a közönség.”

Az Ady-barát „Függetlenség” így összegezi az estélyt: „Ady Endre és A Holnap teljesen meg lehetnek elégedve a sikerrel. Ez nem biztatás csupán, ha azt mondjuk, hogy bár minden ügy a kezdet kezdetén ilyen sikereket tudna fölmutatni. Akkor bizonyos, hogy a nagy, szép dolgoknak általánossá tétele nem volna olyan emberfölötti munka, mint amilyen ma. De ne panaszkodjunk. A mai estély után erre igazán nincs okunk.” /24/

Az egyik korabeli híradása szerint „a Fehér Kereszt díszterme, ahol az estély lefolyt, csak gyér számú közönséget fogadott magába. Azok, akik megjelentek, sok jóakarattal hallgatták végig a szereplőket.”

Egyes kortársak szerint körülbelül 80 - 100 hallgatója volt Adynak Aradon. Mások szerint még ennyi sem. /25/

Az előadáson jelen volt diákok - Ady legnagyobb csodálkozására - külön-külön adtak ceruzát a költőnek, hogy autogramot adhasson. Aztán meghatottan látta a költő, hogy rovással jelölték meg ott, ahol a keze érintette. /26/

Ady a két nap alatt, míg a városban tartózkodott, a Vasszálló első emeletén, a 2. sz. szobában lakott. A kortársak emlékezete szerint az előadás előtt mulattak, ezért másnap Ady rekedtes hangon olvasta fel verseit. /27/

Az előadás után - lévén a bevétel igen-igen csekély, a holnaposoknak pénzre volt szükségük. Ady a helybelieket - így Franyó Zoltánt és Faragó Rezső hírlapírót küldte el pénzt szerezni.

Az újságírók, Ottenberg Tivadar bankigazgatóhoz mentek, váltókölcsönért. A rideg üzletember, rendre - járátva őket néhányszor - mindnyájukkal aláíratta a váltót. De soha nem volt elegendő aláírás. Mígnem végül kibökte: „Az az Ady is írja alá, mert ha már ilyen reménytelen kölcsönt adok, legalább az aláírás maradjon meg.” /28/

Néhány nappal az előadás után, Obláth Mariska „On revient”... címmel összegezi A Holnap aradi szereplését. Szerinte nem az írók, költők tekintélyén esett csorba, hogy sokan távolmaradtak az estélyről. /29/

A „Függetlenség” ettől kezdve jóideig A Holnap és Ady minden sikeréről beszámol. /30/ Az élelmes lapkiadó, még reklámcélokra is felhasználja az irodalmi megmozdulást. /31/ A lap karácsonyi számát szinte „Holnap-szám”-nak nevezhetjük. /32/

A Holnap magvetése Aradon nem volt hasztalan. Két év múlva „A Jövő” című haladó jellegű folyóirat megindítása, erre a novemberi matinéra vezethető vissza.

Ma, hogy ismerjük A Holnap történetét, az aradi előadást is beiktathatjuk a váradi társulás Budapest-ellenes, irodalmi decentralizációt követelő missziós célkitűzéseibe. Tehát az aradi előadás nem jelentéktelen irodalmi zsúr volt, hanem egy nagyra tervezett irodalmi propaganda része. /33/

A Holnap aradi matinéjával egyidőben kerül kapcsolatba a város a „Nyugat”-tal is. A váradi tömörülés meghívását Franyóék - tehát a konzervatív Kölcsey Egyesülettel

szembenálló, ifjú írók - kezdeményezték. Az Egyesület erre, a „Nyugat” meghívásával akar „visszavágni”. A Kölcsey egyesület azt tervezi, hogy a rendezendő Csíky-ünnepélyen a nagy aradi származású drámaíróról Ignótus tartson előadást. Ugyanakkor szerepeljen Ady, Hatvany és Móricz is. /34/ A „Nyugat” meghívását az Egyesület titkára, Szöllősi István tanár és Teller Kálmán szorgalmazta. Teller, már ekkor az „új irány hívének” vallja magát. /35/ Lehet, hogy talán az is lappangott a „Nyugat” meghívása mögött, hogy a modern írók e két csoportosulása, kezdetben, ellenségesen állt egymással szemben. /36/

Beharangozásul az „Aradi Közlöny” Ignótusék címmel vezércikket közöl. Eszerint: /Ignótus/ „az újabb magyar írók egyik legcseszesebbje, a magyar ötletnek és íráskészségnek egyik legerősebb mestere Aradra jön s vele együtt állomást tart itten a magyar irodalom egyik új iránya.” A cikk a továbbiakban ezt mondja a „Nyugat” vezető kritikusról: „Csak író. És ez teszi furcsává, ha a vele jövő írói csoportot Ignótuséknak nevezzük.” Mert: „írókról csak akkor neveznek el írói csoportot, ha már meghaltak.” Helyesebb hát, ha „Nyugaték”-nak nevezik őket. Egyébként Ignótus „annyi, mint egy pártvezér a parlamentben.” Végül „európai módon” „Isten hozta Ignótus úr”-ral üdvözli. /37/

Az irodalmi estet, november 22-én, a városháza nagytermében „fiatal, lelkes lányok, kíváncsi asszonyok, érdeklődő férfiak” részvételével tartották. Még az „Aradi

Közlöny” ellenlábasa, a „Függetlenség” is így ír: „... izzó hangulatban, méltóságteljes csendben, majd kitörő taps között ünnepelte ma Arad közönsége az új magyar literatura nagyságait.”

A bevezetőt - Apák és fiúk címmel - Szöllősi Zsigmond, a literátus-ügyvéd tartotta. Jellemző részlete előadásának az, hogy „a Kölcsey először vállalkozott arra, hogy a fejlődésnek támogatója és ne kerékkötője legyen.” S ezt névadójának - úgymond - szellemében cselekedte, mert „Kölcsey Ferenc magyar úr létére nem tartotta méltóságán alulinak, belevegyülni az irodalom küzdelmeibe és aki ép oly komolyan vette a magyar irodalmat, mint akár a magyar közgazdaságot.”

Ignotus válaszolt Szöllőssinek. „Az elismerés annak szól, amit akarunk és cselekszünk. Mi nem követelünk mást, mint szabadságot az irodalom számára” - mondotta. Majd így fejezte be: „A Kölcsey csak hű maradt ahhoz a névhez, amelyet visel, ha bennünket, az új és haladó szellem istápolóit ünnepli.” /38/

Ignotus, aki „majdnem elveszett a tanács nagy elnöki karosszékében” Három perc című novelláját olvasta fel. /39/ Utána Hatvany Lajos, akinek „erős hangja mindjárt elárulja a fiatalosan harcos, igazaiban percig sem kételkedő, idegen nézetek előtt meg nem hajló kritikus-író, az „öreg Gyulai Pálról” szólott. /40/

Hatvanyit, Móricz követte. A korabeli krónikás szerint: „Ez a kipödört szőke-bajuszú alföldi magyar ember írásaival egy új, nagy fejezetet jelent a magyar nép és a falusi élet

megírásának történetében. Magyarosan írtak előtte már sokan, népiesen még többen, de ezzel a bátor, nemcsak külsőségekben, de a velejében is igaz, szókimondó és őszinte magyarsággal, emberismerettel még kevesen. A lelket látja meg embereiben, ezt a finom, gyötrődő, százszoros kísértéssel ostromolt várat, amely alapján, gyökereiben nem egy fajtának a lelke, hanem elsősorban és mindenek fölött emberi lélek.” /41/

A „Függetlenség” így ír Móriczról: „Móricz Zsigmond volt a legutolsó felolvasó, akinek emlékében ott zsonganak a falusi emlékek. A pusztá, a parasztház, a tulipántos láda, a délibáb. A magyar paraszt és a nyugati kultúremler sajátos vegyülete. A két világfelfogás drámai kollíziójának legméltóbb képviselője.” /42/

Az előadás hírlapi beszámolója így összegezi az est sikerét: „Írnunk kellene valamit a sikerről is, a külsőségekről is. Meleg, dicsőséges este volt. Három idegen, három igazi író kapott forró, lelkes tapsokat Arad tartózkodó, újításokat nem igen szerető közönségétől. Sokat jelentő, de nagyon kiérdemelt siker volt.” /43/ A sikert Ignotusnak a levele méltatja igazából. November 26-án azt írja a Kölcsey Egyesület titkárának: „Arad volt az első hely, ahonnan nem mentem el kétségbeesve törekvéseink jövője felől.” /44/

Még élénkebb fényt vet arra, hogy az aradi est valóban a „Nyugat” szemszögéből is sikerült volt, Hatvanynak, ugyancsak a titkárhoz írott levele:

NYUGAT

Igen tisztelt Uram!

Én tudom, hogy mit jelent vidéken, ha azt mondják: Holnap Goethe Farkas János olvas fel. Az emberek a fülük botját se mozgatják.

Hátha még ha Goethe helyett csak a Nyugat kitűnőseit ajánlják.

Tudom tehát azt is, hogy nem annyira személyünk érdekességének, nem is felolvasásaink rendkívüliségének, melyekben az ígért forradalomból oly kevés volt - hanem igenis mélyen tisztelt Tanár Uram kitűnő szervezői tehetségének és ügybuzgalmának köszönhetjük az aradi nagy sikert, melynek melegét, őszinte voltát oly jól esett éreznünk.

Fogadja még egyszer Kegyed is, mélyen tisztelt öccse ura is leghálásabb köszönetünket és - temet.

Lekötelezett, alázatos híve, Hatvany Lajos /45/

A Kölcsey, a következő évben újabb „Nyugat” előadást tervez. A titkár azt írja a főszerkesztőnek, hogy pénzük most is csak annyi, hogy „puha ággyal és kemény hússal” várják a harcos „Nyugatot”. A „Tiszteletdíj: mérhetetlen lelkesedésünk.”
/46/

Összegezve a Holnap és a Nyugat aradi előadásait, megállapíthatjuk, hogy a város irodalmi életében jelentősek voltak és alapját jelentették a későbbi fejlődésnek.

Könyvészet

1. Pintér Jenő, Századunk magyar irodalma, 1943, 510.
 2. Néhai Hoffmann László dr. szíves közlése. /1948/ Hoffmann dr. fia volt Ady debreceni laptulajdonosának.
 3. Pártos Szilárd, A Holnap. „Aradi Közlöny” 1908.X.22. Vö. Fekete Tivadar, Az aradi sajtó irodalma. „Aradi Közlöny” 1933.XII. 29. - Pártos cikkét nem említi: Ilia Mihály, A Holnap születése. Szeged 1960. - Nem tud róla: Bessenyei György, Ady fogadtatása. It. 1962. 369-381. - De nem említi Dóczy Jenő az Ady múzeum /1925/ bibliográfiájában sem.
 4. Pártos I. cikke.
 5. Pártos I. cikke.
 6. Vö. Ilia Mihály, A Holnap születése.- /Franyó Zoltán/ A Holnap Aradon. „Függetlenség” 1909. X. 10. - Ady felolvasó körúton. „Függetlenség”. 1909.X.14. - Ady Endre Temesvárott. „Függetlenség” 1909. X. 16.- A Nyugat temesvári matinéja. „Függetlenség” 1909. X. 20..
 7. Franyó I. cikke. Vö. A Holnap Aradon. „Független Magyarország” 1909.X.12. /Dr, Orosz László szíves közlése/
 8. A Holnap Aradon. „Függetlenség” 1909.X.22.
-

-
9. A Holnap Aradon. „Függetlenség” 1909.X.22.
 10. A Holnap Ady-estélye. Kik jönnek Aradra? „Függetlenség” 1909.X.24.
 11. Obláth Mariska, Versek órája. Reflexiók a Holnaposokról. „Függetlenség” 1909.X.27. Vö. A Holnap Aradon. „Független Magyarország” 1909.X.26. /Dr. Orosz László szíves közlése/
 12. L. Ady levelét Diósy Ödönhöz és Hatvany Lajoshoz. Ady Endre válogatott levelei. 1956. 305.
 13. Balla Béla, Ady Endre és a Holnap. Függetlenség 1909.XI.7.
 14. A verset „költője” csak R-rel jelölte. Aradi Közlöny, 1909.XI.9.
 15. Andrassy Antal, Kisvárosok őszi vasárnapjai. Somogyi Néplap 1963.XII.24. Vö. Ady Múzeum II. k. 21.
 16. Franyó Zoltán /M.I./, „A Holnap”. A felolvasó estély előtt. 1909.XI.10.
 17. Az asszonyokhoz, lányokhoz. Néhány szó az Ady-estélyről. Függetlenség. 1909.XI.11.
 18. Manojlovich Theodor, Egy irodalmi estély előestéjén. Függetlenség, 1909.XI.11.
 19. Emőd Tamás, A magyar Barbizon. A Holnaposok Aradon. Aradi Közlöny 1909.XI.11.
 20. Függetlenség, 1909.XI.12.
 21. Emőd a saját versein kívül Juhász és Dutka verseket is olvasott. Aradi Közlöny, 1909. XI.12.
 22. Franyó Zoltán, Lányok, versek, végtelen utak, én és ez a
-

város. Függetlenség, 1909.XI.13.

23. A Holnap Ady estélye. Aradi Közlöny 1909.XI.12.

24. Uo. L. még: Ficzy Dénes, Ady Endre Aradon. Igaz szó 1957. 936-939. Uő. A költő Aradon.. Vörös Lobogó 1959. 4328 sz. - Kása János, Ady Endre Aradon. Vörös Lobogó 1956. 3550 sz.- Ady Endre felolvas Aradon. A Hang /Arad/ 1933.V.20. 9-10 sz - Ady aradi felolvasása Poéta és publikum címmel megjelent a Vallomások és tanulmányokban. Kovalovszky Miklós szíves közlése szerint az aradi felolvasás a cikk első kidolgozása. Vö. poéta és publikum. Ady Endre vál. cikkei és tanulmányai. 1954. 289-294.

25. Franyó Zoltán szíves közlése szerint 80-100 főnyi közönsége volt Adynak. Multas Jenő dr. szerint kb. negyven diák és munkás volt jelen. Vö. Multas Jenő, Költészet és szerelem a Kölcsey egyesület irodalmi zsúráján. Aradi Közlöny, 1935. I. 29.

26. L. Multas Jenő i. cikkét. Multas, mint diák maga is részt vett az előadáson.

27. Franyó Zoltán szíves közlése. Vö. Ficzy Dénes, Aradi kis kalauz /Kéziratban/.

28. Ficzy Dénes, Ady Endre Aradon. Igaz szó. 1957. 936-939.

29. Obláth Mariska, On revient... Függetlenség, 1909.XI.17.

30. L. a lap november-decemberi számait.

31. Függetlenség 1909.XI. 24.

32. Függetlenség 1909.XII.25.

-
33. Ilia Mihály, A Holnap története, Szeged, 1960 /Kézirat/
130.
 34. A Kölcsey Egyesület ülése. Függetlenség. 1909.X.31.
 35. Fóthy Ernő, Ady Endre bukása Aradon, Aradi Közlöny
1928.IV.8. Teller Kálmán /felolvasása/, A Holnap a
költészetben és az irodalomban. A Kölcsey Egyesület
zsúrja. Aradi Közlöny 1909. I. 9.
 36. Vö. Ilia Mihály, A Holnap és a Nyugat viszonyáról.
Szeged, 1961.Irodalomtörténeti Dolgozatok. 26/32
 37. Ignatusék Aradon. Függetlenség 1909.XI.14.- És Aradi
Közlöny 1909.XI.18. - Ignatusék felolvasása.
Függetlenség 1909.XI.19
 38. /Bródy Béla/ bb, A Nyugat matinéja. Függetlenség,
1909.XI.23.
 39. L. Bródy Béla i. cikkét.
 40. Bródy Béla i. cikke.
 41. Függetlenség, 1909.XI.23.
 42. Bródy Béla, A Nyugat bemutatkozása. Aradi Közlöny
1909. XI.23. /Bolgár Lajos/ B.L. Móricz Zsigmond
Aradon. Aradi Közlöny, 1933.X.22. - Ficzy Dénes,
Móricz Zsigmond városunkban. Vörös Lobogó 1965.I.30.
- Móricz Zsigmond aradi szereplését nem említi: Czine
Mihály, Móricz Zsigmond útja a forradalmakig, 1960.
 43. /Bródy Béla/ bb., A Nyugat matinéja. Függetlenség,
1909.XI.23.
 44. Ignatus levele Szöllősi Istvánhoz /Bp, 1909.XI.26./
-

Kiadatlan. A Kölcsey Egyesület irattárában.

45. Hatvany Lajos levele Szöllősi Istvánhoz. Keltezetlen. A Kölcsey Egyesület irattárában.

46. Szöllősi István keltezetlen levele Hatvany Lajoshoz. Kiadatlan. A Kölcsey Egyesület irattárában.

A HELIKON ÍRÓI ARADON

A Helikon íróival 1927- ben ismerkedett meg közvetlenül az aradi közönség. A vidéki előadássorozatban fontos helyet szántak Aradnak.

Az Erdélyi Hírlap 1927 február 22- én, vezércikket közöl a vécsi tömörülés jelentőségéről./1/

Az Aradi Közlönyben Dr. Olosz Lajos ír „A vécsi Helikon Aradon” címmel vezércikket.

Cikkének leglényegesebb része így hangzik:

„Arad életében az utolsó években sajnálatraméltó ájultság és tespedés volt érezhető, előtérbe léptek a szórakozások kevésbé szellemi formái, lelki rokonokon és modern érzékenységen keresztül ömlött az üzletélet zakatoló lármája és ezt az egyfelől vásári, másfelől elalélt életet külön vasabroncsokkal kötötte át városunk határszéli jellege.x

A vécsi Helikon estélye ereinkbe a művészet legtisztább örömeit akarja visszahozni a szent lélek kiválasztott lovagjainak közöttünk széjjelömlő, teremő ihlete által. Ha Nagyvárad, a Holnaposok ama városa, mely szeizmográfyszerű hisztériájával mindig meg tudta érezni robusztus szépségek elindulását, szeretettel és büszkeséggel ölelte magához Erdély reprezentáns íróit, úgy Arad is kultúraléltóságából felujjongó lázzal, intellektualitásának impozáns, átfogó megnyilatkozásával fog tanúságot tenni arról, hogy elföldelt kutak paraszos szomjúsága ég a látszólag részvétlen lelkek mélyén és az élet őserije nyújtja fel ezernyi kezét a felettünk elrepülő égi manna után.” /2/

Az Erdélyi Hírlap pedig közli Bánffy Miklós cikkét „A vécsi Helikon megalakításának története” címmel. /3/ Majd ugyanez a lap, - Bánffy és Kós táviratára hivatkozva - hírül adja, hogy március 12- én lépnek Arad közönsége elé. /4/ Február 26-i számában Bánffyról közöl vezércikket. /5/ S közben, hogy az érdeklődést ébren tartsák, híresítik a Céh könyveit. Sugyaneztszolgálgják Spectator ismertetései Gyallay novelláiról és Bartalis János kötetéről. /6/

A vendéglátó Kölcsey Egyesület nevében, Dr. Prohászka László, alelnök fordul a tagokhoz, hogy hallgassák meg azokat, akik „lelkük szintisza aranytermését mutatják be a velük egy sorsban élő magyarság előtt.” És „Arad közönségének kultúrhírmeve követeli, hogy ez a bemutatkozás az önálló erdélyi magyar szellemiség egységes kultúrünnepevé magasuljon.”/7/

A kétkedőket -a lap magyarpárti szellemére jellemzően - érdekes vezércikkkel próbálják megnyerni.

Március 6- án „Bomba a magyarság kultúrmezején” címmel újabb vezércikket közöl az Erdélyi Hírlap. Ebben arról is szól, hogy - igaztalanul a román-magyar unió előkészítésével is megvádolták a Helikont. /8/

Csalétkül - a konzervatív olvasóknak - megpendítik, hogy Bánffy gróf nemrégén a királyi család vendége volt. /9/

Március 12- én Prohászka László dr., „Salve Helicon!” címmel, vezércikkben üdvözli az írókat és különösen Keményt és Bánffyt dicséri. /10/

A lap mutatványul Áprily és Szombati Szabó verset közöl, valamint Molter A Bólyaiak szobra c. elbeszélését. /11/

Ám lássuk, hogy a versenytárs lap, az Aradi Közlöny hogyan rukkor ki a „nagy nap” alkalmából.

Március 8- én Dr. Olosz Lajos „Politika feletti Helikon” címmel ír vezércikket. A többi között ezeket mondja a kisjenei lírikus:

„Az erdélyi Helikon nem politikai csoport és nem eszköze semminő politikai kezdeményezésnek, viszont azonban nem is olyan rabság, amelyik a hozzá tartozó írók politikai egyéniségét abszorbeálni vagy kisajátítani lenne hivatva, attól függetlenül, hogy ebben a tömörülésükben tiszta erdélyi magyar művészetet akarnak teremteni, mindegyikünk egymás féltékenysége nélkül mehet a maga meggyőződése külön útján, ki ús kíséreltek ösvényén, ki a havasi mezők refugiumába.

Éppen ezért, aki magyar érzését új államunk boltozatai alatt is megőrizte és aki önmagát enyhíti meg, ha művészi teremtések gyönyörűségén elmereng, az vesse le hétköznapi elnyűtt politikai tógáját és öltön magára lelkes, fehér leplet, egy magasabb politikum szeplőtelen ruháját és összetömörülve egy itt talált szolidaritás rendszerében, ezernyi társával hömpölyöggjön ama két hídon keresztül magyarságának és művészetének megszentelt arénájába.”/12/

A Közlönyből tudjuk meg, hogy az estét Dr. Olosz Lajos rendezi. /13/ Ugyanakkor a lap, mutatóul, Áprily Tetőn című versét közli. /14/

Március 12- én ismét Olosz Lajos áll vezércikkével sorompóba:

„Arad városának falai közé ma délután megérkeztek a helikoni írók. Messze vidékek különböző tájairól repítette őket egy és ugyanaz a nemes hevület és az aradi Kultúrpalota dobogóján egymásba fognak olvadni Áprily őstiszta lelkének szavakba korlátolt szférikus zenéje és Szombati Szabó István holnapba ívelő psalmusa, Bánffy Miklós gróf gazdag és kivésett epikája és Molter Károly meg nem csillapodó eszme kutatása, Nyíró sorsrajzoló erje és Tabéry tudatosságának figurációi.”

Majd így folytatja:

„Úttörők, a kisebbségi Erdély magyar kultúrájának titáni erővel, akadályhárító akarással dolgozó pionírai érkeznek ma Aradra, hogy diadalmasan és bátorítóan felmutassák azokat a sziklapilléreket, amelyeken az új erdélyi irodalom hatalmas épülete fog nyugodni. Nem papírmásé az, amit ma este fog látni Arad magyar kultúrközönsége és nem kóklerek azok, akik ma kiállnak a Kultúrpalota színpadára. Súlyos, soká élő sziklatömböket görgetnek majd elénk a jövőt csináló alapépítők, és mi megnyugodva, büszkén vesszük majd tudomásul, hogy biztonságos alapra épül a mi erős várunk... Üdvözljük a Helikon íróit Aradon. /15/

Közben a lapok, megszólaltatják Bánffy Miklóst, aki elmondja, hogy kezdetben 250 taggal indultak. Most 500 tagja van a Céhnek és ő maga is fontosnak tartja az aradi közönség meghódítását. /16/

A Közlöny beszámolója valamelyest jellemzi a közhangulatát és a közönségről alkotott véleményt. Így hangzik

„Ha a hegy nem megy Mohamedhez, akkor Mohamed megy a hegyhez. Az erdélyi olvasóközönségről nem lehet azt állítani, hogy egy-egy erdélyi író új könyvének megjelenésekor tömegesen zarándokolnának el a könyvesboltokba, hogy megismerjék, megszeressék, igényeljék az erdélyi magyar irodalmat. Az írók jöttek el tehát a közönséghez személyesen, illendő fekete ruhában és kiállottak a pódium görcsös deszkájára: „Itt vagyunk, élünk és íme a munkánk gyümölcse. Szüreteljetek.” És ma este a Kultúrpalota pompás, telt nagytermében kiszórták lelkük érett, édes gyümölcseit Arad magyar közönsége előtt, amely élvezettel, meglepődve szürcsölte az ízes, zamatos termést.

Erdély írói ma este százszázalékosan meghódították a magyar olvasóközönséget, amely tulajdonképpen csak ma fedezte fel igazán, hogy van, élön, virágzón, diadalmasan van erdélyi magyar irodalom.

Ezen a grandiózusan szép találkozáson összeforrtak, testvéri egymásratalálással az író és a közönség. A nagyterem megtelt Arad magyarságának színe-javával, amely érdeklődve várta Erdély reprezentáns íróit és költőit.

Valamivel 9 óra után megjelent a színpadon Bánffy Miklós gróf érdekes, fehérhajú feje és egymásután jöttek a Helikon tagjai, akik a színpadon felállított hosszú asztal mellett állottak meg. Szöllősi Zsigmond dr., a Kölcsey Egyesület és Arad

magyar közönsége nevében üdvözli az írókat meleg, szép szavakkal. Az üdvözlő beszédet Kemény János báró köszöni meg. Azután elhelyezkednek az asztal mellett a következő sorrendben: Szombati Szabó István, Tabéry Géza, Nyíró József,, Bánffy Miklós gróf, Kemény János báró, Olosz Lajos dr., Áprily Lajos, Molter Károly, Ligeti Ernő és Szentimrei Jenő.
/17/

Nem érdektelen - irodalomtörténeti szempontból - a műsor ideiktatása.

Szóllósi Zsigmond és Kemény János megnyitója után Szombati Szabó verseiből olvasott, Tabéry az erdélyi írókról beszélt, Szentimrei és Ligeti verseiből olvastak. Bánffy a Haldokló oroszlán című novelláskötetéből olvasott, Nyíró felolvasta a Wesselényi báránkyái című novelláját, Áprily a verseiből, Molter pedig a Bólyaiak szobra c. elbeszélését olvasta. /18/

A közönségről szólva, az egyik lap megjegyzi, hogy az „első sorban történelmi nevek viselői foglaltak helyet.”/19/

A hallgatóság, már mint az értő része, véleményére jellemző Justh Jánosné /a nagy Justh Zsigmondnak - post mortem - sógornője/ terjedelmes tárcája a helikoni estről.

Justhné maga is irogat és rajongó tárcáját így kezdi: „Kilenc erdély író. Eljöttek közénk, szóltak hozzánk, meghallgattuk őket, elmentek, de nem hagytak el. Az elhangzott szó, láthatatlan fonál fűzi őket hozzánk. Nagy a toll varázsos hatalma, írónak lenni, írni - olyanforma egészséges betegség

ez kérem, minek neve írói tehetség és aki csak egy icipici hideglelést kapott és csak belőle, örökre rabja marad. Politikát keresni képtelenség abban az apostolsorban, mely vasárnap este előttünk állott a Kultúrpalota dobogóján.

Kilencfélén gondolkozó, kilenféle világnézetű ember, kilenc író, aki nem tűr békót pompás agyvelején, gondolatain és akik csak egyben mélyen egyek, hogy a magyar szó erős apostolai. Az ő megjelenésük bizonynyal nem politika, hanem hivatás.

Evoé! örvendezik Szombati Szabó István bordalában. Evoé! Oh, hát van még új dal, öröm és szőlőlevél koszorúzta Bacchus!

Kesernyész, fanyarízú bort szüretel Erdély bérckoszorúja, könny és vér is facsarodik a szőlőszemekből, de bor! A „Zergevadász” harmincnyolc esztendeje nem pergett üresen Szombati Szabó István életében - verseit - egy-egy kupa gyöngyöző bort, adott mindannyiunknak. Evoé!

Ha valaha egy sornyi írást is találok csak papírfoszlányon is, mit Tabéry Géza írt, áhítattal fogom olvasni minden betűjét. Feledhetetlen élmény volt hallgatni előadását. Klasszikusan egyszerű, világos: egyszerűségén és világosságán tudtuk mindnyájan követni a magasba, vele együtt, gondolataival szárnyalt figyelmünk és megértésünk. „Sorsirodalom az erdélyi irodalom - mondta Tabéry - és Reményik versével kiáltotta felénk: mi erdélyi írók írunk, dalolunk, amíg lehet - mint ahogy a Titanic hajótöröttjei énekeltek, kiáltottak Istenhez, mikor a

jéghegyroncsolta hajó már süllyed. Bokáig ért a víz, a szomszéd jéghegy tetején a halált hegedült s az ének zengett, zengett Istenhez, segítségéért, csodáért, életért - már övig ér a víz és csak zeng az ének s remény kétségbeesésében - jaj, ajkáig ér a hullám, aztán - semmi, hullámsír...

Vaslóban így.

Dalolnak és énekelnek az erdélyi írók. A szomszéd jéghegy tetején a halál hegedül nekünk, erdélyi magyaroknak dalolnak, hát nincs kezünk, melyik segítőn feljűk nyúl, hát nézzük süketen, részvétlenül, hogyan süllyed hullámsírba a magyar dal, a magyar irodalom, a magyar szó? A magyar szó, ez az egyetlen, elvitathatatlan közös kincsünk, amely mindnyájunkat, minden magyart eltéphetetlenül összefűz. Vagy talán már elfelejtettünk, nem értünk magyarul?

Majd arról ír, hogy drágák a könyvek, de hát a hölgyek amúgy is költekeznek és bizony sokszor silány könyveket vesznek.

Érdekesen jellemzi Justhné az írókat.

Szentimrei „a megújuló emberi létet mondta el.” Ligeti Ernő költészete „maga az acélos erély.” S ezt idézi tőle: „Erdély és én egyek vagyunk...”

Bánffy elbeszélését is dicséri, s idézi Kisbán Miklós egyik interjújából, hogy „komolyan lehet mással is foglalkozni, nemcsak politikával.”

Nyíró József Wesselényi báránykái c. novellájáról ezt mondja: „... bársony és darócköntös, éles hitvita és emberi

megnyugvás után való vágy.”

Áprily Lajos „Keserű Laokoon-versében igazabb már nem lehet.” S igazat ad Molter Károlynak, aki szerint semmi sem jó itt, minden jobb a tengerentúlon.” Végül méltatja Kemény János, Olosz Lajos és Szöllősi Zsigmond érdemeit. / 20/

Magát az előadást, de még inkább a Helikon irodalmát jellemzi Tabéry Gézának, az előadás után megjelent cikke.

Szerinte a marosvécsi Helikon álmloavagjai a hét éve guerilláskodó erdélyi irodalmat felegységesítik.

Majd ilyeneket mond: „...balszemszögből gerinctelen behódolásnak üvöltöttek a feudalizmus bálványa előtt”. - mégis inkább „a jobbszempontról kancsalító féltékeny stréberek támadták.”

Tabéry véleménye végül is az, hogy Bánffy, temesvári beszédében, a firenzei plundraharcról szóló történettel, mindent megmagyarázott. /21/

A lapok - mindkettőt a Magyar Párt támogatta - felhasználják az alkalmat, hogy Bánffyt dicsérjék. Megérkezésekor azt nyilatkozta, hogy amiket bukaresti útjáról írtak a lapok, azok kombinációk és valótlan-ségek. Egyben az egyik lap kiemeli, hogy bár Krenner Zoltán dr., közjegyző autóján hajtattott a városba - a konflist is kifizette./22/

JEGYZETEK

1. A Helikon. Erdélyi Hírlap 1927.II.22. Ezt megelőzően a másik lap beszámol a váradi Helikon-estről. Vő. Helikon est Oradean. Aradi Közlöny 1927.I.5.
 2. Dr. Olosz Lajos: A vécsi Helicon Aradon. Aradi Közlöny 1927.I.22.
 3. Erdélyi Hírlap 1927.II.24. - A vécsi Helicon Aradon. Erdély reprezentáns írói Aradon felolvasó estet rendeznek. Aradi Közlöny 1927.I.22.
 4. Erdélyi Hírlap 1927.II.25.
 5. Bánffy Miklós. Erdélyi Hírlap 1927.II.26.
 6. Az Erdélyi Helikon könyvei. Erdélyi Hírlap 1927. II. 26. Spectator: Vaskenyéren. Erdélyi Hírlap 1927.II.27. - uő: Hajh, rózsafa. Erdélyi Hírlap 1927.III.11.
 7. Felhívás a Kölcsey Egyesület t. Tagjaihoz/Kelte: 1927.III.5./ Erdélyi Hírlap 1927.III.6.
 8. Erdélyi Hírlap 1927.III.6.
 9. Szombaton érkezik Aradra Bánffy Miklós gróf. Erdélyi Hírlap 1927.III.11.
 10. Erdélyi Hírlap 1927.III.12.
 11. Áprily Lajos: Kolozsvári éjjel.- Szombati Szabó István: Télutó. Molter Károly: A Bólyaiak szobra. Erdélyi Hírlap 1927.III.12.
 12. Aradi Közlöny 1927.III.8.
 13. Aradi Közlöny 1927.III.8. Helikon-est Aradon. Aradi Közlöny 1927.III.10.
 14. Aradi Közlöny 1927.III.10.
 15. Aradi Közlöny 1927.III.12.
 16. Erdélyi Hírlap 1927.III.13.
 17. Aradi Közlöny 1927.III.13.
 18. Erdélyi írok a Kultúrpalota dobogóján. Erdélyi Hírlap
-

1927.III.12.

19. Tűntető melegséggel fogadta Arad az erdélyi Helikont.
Erdélyi Hírlap

1927.III.13.

20. Justh Jánosné: Vécsi Helikon. Kilenc helikoni író estéje
Aradon. Aradi Közlöny 1927.III.16. Justh-né írásának
kelte: Torna, 1927. március*.
21. Tabéry Géza: A magyarság kultúrjövendája. Erdélyi Hírlap
1927.III.19.
22. gróf Bánffy Miklós Aradon. Aradi Közlöny 1927.III.18.

Tartalom

Előszó	3
Aradi krónika	7
Ady, „A Holnap” és „A Nyugat” Aradon	95
A Helikon írói Aradon	121

